

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АХБОРОТ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА КОММУНИКАЦИЯЛАРНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ВАЗИРЛИГИ
МУХАММАД АЛ-ХОРАЗМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“Телекоммуникация инжиниринги”
кафедраси**

ЮНУСОВ Н.

**“ПАТЕНТШУНОСЛИК, ЛИЦЕНЗИЯЛАШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ”**

фанидан амалий машғулотларни бажариш бўйича

УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

ТОШКЕНТ 2015 й.

Муаллиф - Н.Юнусов - ф.-м.ф.н., доцент

“Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш”
фанидан амалий машғулотларни бажариш бўйича
услубий қўлланма

Такризчилар: физика-математика фанлари доктори,
профессор Абдурахмонов Қ.П.

техника фанлари номзоди,
доцент Берганов И.Р.

Масъул мухаррир - техника фанлари номзоди,
профессор Исаев Р.И.

Бозор иқтисодиёти шароитида илғор илмий-техник маҳсулот ва технологиялар мулк ҳисобланади. Бундай интеллектуал мулк муайян ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, “ноу-хау”лар, товар белгилари, ЭХМ учун дастурлар, маълумотлар базаси ва бошқа объектлардан таркиб топади. Бу объектларнинг тижорий баҳоси тўғридан-тўғри уларнинг юридик ва техник жиҳатдан қанчалик саводли ҳимоя қилинганлиги билан белгиланади. Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш соҳасидаги билимлар бутун дунёга тааллуқли илғор технологияларга йўл очади, ўз ихтироларини яратиш, улардан самарали фойдаланиш йўллари, интеллектуал мулк объектларини сотиш ва сотиб олиш – лицензия битимларини тузиш, патент тадқиқотлари олиб бориш ва инновация фаолияти билан шуғулланиш, маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришга оид масалаларнинг ўзлаштирилишига имкон беради.

“Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш” фанидан амалий машғулотларни бажаришга оид ушбу услубий қўлланма магистратура талабаларида юқорида қайд этилган масалалар бўйича кўникмаларни шакллантиришга қаратилган.

Услубий қўлланма 65 бетли ўқув материалдан, 3 та кўрсатмали расмдан, ҳар бир амалий машғулотга тегишли назорат саволлари ва адабиётларга ҳаволалардан таркиб топган.

КИРИШ

Маълумки, магистратура мутахассисликлари талабалари Олий таълимнинг давлат стандартлари талабларига мувофиқ ўқишни тугатганларидан сўнг илмий, илмий-педагогик ва ишлаб чиқариш амалиёти йўналишларида фаолият кўрсатадилар.

Шу сабабдан магистратуранинг барча мутахассисликлари талабалари учун ўқув режасига кўра умумметодологик фанлар блокада бошқа фанлар билан бир қаторда бўлажак магистрларнинг амалий фаолияти нуқтаи назаридан аҳамиятга эга бўлган “Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш” фани бўйича 58 соатлик ҳажмда машғулотлар (20 соат - маъруза машғулотлари, 20 соат - амалий машғулотлар, 18 соат - мустақил иш) ўтказилиши кўзда тутилган.

“Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш” фани бўйича хорижий тилларда, жумладан, рус тилида эълон қилинган ўқув адабиётлари, қўлланмалари мавжуд. Бироқ ҳозирча мазкур фан бўйича ўзбек тилида бундай ўқув адабиётлари яратилмаган. Мазкур фан бўйича амалий машғулотларни бажаришга оид ушбу услубий қўлланма мана шу камчиликни бирмунча бартараф этишга бағишланган.

Унда магистратура талабаларида патент тадқиқотларининг асосий турлари ва босқичлари, ихтирога патент олиш учун талабнома ҳужжатини бериш тартиби ва унинг таркиби, талабнома ҳужжатларининг “ихтиро тавсифи” ва “ихтиро формуласи” бандларини тузиш, ихтирони чет элларда патентлаш тартиби ва қоидалари, саноат намунасининг патентга лаёқатлик шартлари, унга бериладиган талабноманинг таркиби ва патентлаш қоидалари, товар белгиларининг турлари ва товар белгиси учун талабнома тузиш ва уни рўйхатдан ўтказиш қоидалари, Халқаро патент таснифлагичининг тузилиш тамойили, маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тартиби ва қоидалари, сертификатлаштириш схемаларини қўллаш усулларига оид амалий кўникмаларни ўзлаштиришга қаратилган масалалар кўриб чиқилади.

ПАТЕНТ ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ

1.1. Машғулотнинг мақсади

Патент тадқиқотларининг асосий турларини ўрганиш ва ўзлаштириш

1.2. Топширик

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- ушбу амалий машғулотга тегишли назарий маълумотларни (1.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 1.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 1.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

1.3. Назорат саволлари:

1. Патент тадқиқотларининг қандай турлари мавжуд ?
2. Патент тадқиқотларининг ихтиронинг техник даражасини тадқиқ этиш турини тавсифланг.
3. Патент тадқиқотларининг ихтиронинг патентга лаёқатлигини баҳолаш турини тавсифланг.
4. Патент тадқиқотларининг патент софлигини тадқиқ этиш турини тавсифланг.
5. Патент тадқиқотларининг яратилаётган ихтиронинг ҳуқуқий ҳолатини аниқлаш бўйича қидирувлар турини тавсифланг.
6. Патент тадқиқотларининг номли ёки фирма тадқиқотлари турини тавсифланг.
7. Патент тадқиқотларининг ихтиро аналогларини аниқлаш турини тавсифланг.
8. Патент тадқиқотларининг технологик фаолликни тадқиқ этиш турини тавсифланг.

1.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Патент тадқиқотларининг моҳияти, яратилаётган ихтиронинг техник даражасини тадқиқ этиш, ихтиронинг патентга лаёқатлигини баҳолаш, патент софлигини тадқиқ этиш, ихтиронинг ҳуқуқий

ҳолатини аниқлаш бўйича қидирувлар, номли ёки фирма тадқиқотлари, патент аналогларини аниқлаш турларини ўрганилди.

1.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й,) Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎзР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.Джумаходжаев А.З.Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

1.6. Назарий маълумотлар

Патент тадқиқотлари дейилганида техника даражасини патентлашга оид ҳужжатлар ва адабиётлар, шунингдек, техник объектларнинг ривожланиш тамойиллари, уларнинг патентга лаёқатлиги ва патент софлиги асосида тадқиқ этиш тушунилади.

Ҳал этиладиган масалаларга боғлиқ равишда патент тадқиқотларининг қуйидаги турлари мавжуд:

1.Яратилаётган ихтиронинг техник даражасини тадқиқ этиши.
Бу турдаги тадқиқотлар янги илмий-техник ишланмалар ва технологиялар яратиш, патент олиш учун талабномаларни расмийлаштириш ва х.к. ларда ёки сотиб олиш учун таклиф этилган технологияларни объектив баҳолаш, лицензия битимларини тузиш ва бошқа масалаларни хал этиш чоғида ўтказилади. Ихтиронинг техник даражасини тадқиқ этиш одатда охириги йиллар ҳужжатлари асосида, бироқ ушбу соҳадаги техник ечимларнинг ўртача янгиланиш муддатидан кам бўлмаган ҳолда ўтказилади.

2.Яратилаётган ихтиронинг патентга лаёқатлигини баҳолаш.
Бундай тадқиқотлар ихтироларни патентлашга оид ҳар қандай тадбир олдидадан ўтказилади. Мақсад – ихтиро деб қаралаётган интеллектуал мулкни патентга *лаёқатлик* мезонларига мувофиқлигини текшириш, асосан, унинг янгиллигини ва ихтиролик даражасини баҳолашдир. Қидирувнинг тавсия этилган мудати 15 йил. Бунда аввалдан ожиз

ечимлардан, масалан, чет элда патентлашдан воз кечиш мумкин. Бу маблағларни, вақтни тежаш ва кучларни нотўғри йўналишда сарфлашнинг олдини олиш имконини беради. Талабнома берувчининг патентлаш бўйича қидирувлари миллий патент идораларининг қидирувлари ўрнини босаолмайди, шунинг учун унинг натижаси баҳолаш тусига эга бўлади ва патент олишга кафолат бермайди. Олинган натижаларнинг ишончлилиги кўп жиҳатдан патентлаш бўйича қидирувни синчковлик билан ўтказилишига боғлиқ бўлади.

3. Патент софлигини тадқиқ этиш. Бу экспорт қилинаётган маҳсулот ёки технология бегона патентларнинг амал қилиш доирасига тушадими ёки йўқми - шу фактни текширишдир. Патент софлиги техника объектининг юридик хоссаси бўлиб, унга кўра мазкур объектдан ушбу мамлакатда унинг худудида амалда бўлган патентларни бузмаган холда эркин фойдаланиш мумкин. Ихтиронинг патентга лаёқатлиги хамиша ҳам унинг патент софлигини билдирмайди. Масалан, патентланган объект - икки электродли лампа бўлса, ундан кейинги ихтиро – уч электродли лампа патент олиш учун бўлган талабларга тўлиқ жавоб берадиган ечимдир. Бироқ уч электродли лампадан фойдаланиш сўзсиз икки электродли лампага бўлган аввалги патентнинг амалда бўлишини бузади, чунки, уч электродли лампанинг ихтиро формуласи икки электродли лампанинг барча конструктив элементларини ўз ичига олади.

4. Патентланган ихтиронинг ҳуқуқий ҳолатини аниқлаш бўйича қидирувлар. Патентнинг амал қилиши унинг амал қилиш муддати тугаганлиги, бож тўланмаганлиги, патент эгасининг воз кечиши ёки патентнинг суд томонидан бекор қилиниши туфайли тўхтатилиши мумкин. Бу ҳақида ўз вақтида олинган ахборот патентнинг тижорат баҳосини объектив баҳолаш имконини беради, бу хол экспорт бўйича тўғри ечимларни қабул қилишга ёки лицензия битими тузишга оид музокораларни олиб боришга кўмаклашади.

5. Номли ёки фирма тадқиқотлари. Бу турдаги тадқиқотлар муайян бозордаги рақобат шароитларини ўрганади, рақобатчиларнинг етакчи фирмаларини ёки потенциал ҳамкорларни, лицензия сотувчилар ва сотиб олувчиларни аниқлайди. Патент тадқиқотларини олиб бориш техниканинг турли соҳаларида ва маҳсулотни сотиш бозорида ички ва ташқи (хорижий) рақобат мониторингининг самарали воситасидир.

6.Ихтиро аналогларини аниқлаш. Аналог хужжат деб турли мамлакатларда матбуотда эълон қилинган ва у ёки бу битта ихтиро тўғрисидаги ахборотларни ўз ичига олган хужжатларга айтилади. Ихтиро аналогларини қидирувдан ушбу патент учун талабнома берилган ёки матбуотда эълон қилинган мамлакатларни топиш, ихтиронинг техник даражаси ҳақидаги маълумотларни олиш, унинг тижорат аҳамиятини баҳолаш учун фойдаланилади.

7.Технологик фаолликни тадқиқ этиш. Техниканинг муайян соҳасидаги талабномалар ва патентлар сонининг ўсишини таҳлил этиб, ушбу маҳсулот бозорининг ривожланиш тамойилларини баҳолаш, ўрганилаётган мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражасини башорат қилиш мумкин. Муайян интеллектуал мулк объектлари (ИМО лар) бўйича талабномалар сонининг ўсиши бу соҳадаги бозорнинг ривожланиши, муайян турдаги маҳсулотларга талабнинг ошиши ҳақида гувоҳлик беради, талабномалар сонининг камайиши эса, бу соҳада бозорнинг тўйинганлиги ёки тадбиркорликнинг ривожланиши учун шароитларнинг етарли эмаслиги, ёмонлашганлиги ёки йўқлигини кўрсатади. Талабномалар ва патентлар динамикаси инновация сектори ривожининг яққол индикаторидир. Бу ҳол инвесторларга ўз маблағларини ишлабчиқаришнинг ушбу тармоғига (ёки муайян мамлакатга) сарфлашга арзийдими ёки йўқми - шу ҳақида объектив ахборот олиш имконини беради. Тадқиқотлар натижалари, муайян бозор ҳолатидан келиб чиқиб, ИМО ни ҳимоялаш стратегиясини, корxonанинг технологик ва стратегик ривожланиш йўналишларини тўғри аниқлаш, маҳсулот маркетинги режасини оқилона ишлаб чиқиш имконини беради.

2-амалий машғулот

ПАТЕНТ ТАДҚИҚОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ

2.1. Машғулотнинг мақсади

Патент тадқиқотлари босқичларининг хусусиятларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

2.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- ушбу амалий машғулотга тегишли назарий маълумотларни (2.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 2.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 2.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

2.3. Назорат саволлари:

1. Патент тадқиқотларининг қандай босқичларини биласиз ?
2. Патент тадқиқотлари ўтказиш учун топшириқни ишлаб чиқиш босқичини тавсифланг.
3. Ахборотни қидирув регламенти (дастури)ни ишлаб чиқиш босқичини тавсифланг.
4. Патентга оид ахборотни қидириш ва танлаш босқичини тавсифланг.
5. Ажратиб олинган ахборотни тизимлаштириш ва таҳлил этиш босқичини тавсифланг.
6. Патент тадқиқотларининг натижаларини умумлаштириш ва тадқиқотлар ҳақида ҳисобот тузиш босқичини тавсифланг.

2.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Патент тадқиқотлари ўтказиш учун топшириқни, ахборотни қидирув регламенти (дастури)ни ишлаб чиқиш, патентга оид ахборотни қидириш ва танлаш, ажратиб олинган ахборотни тизимлаштириш ва таҳлил этиш, натижаларни умумлаштириш ва тадқиқотлар ҳақида ҳисобот тузиш босқичларининг хусусиятлари ўрганилди.

2.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й,) Ушбу Қонуннинг янги тахрири ЎЗР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.Джумаходжаев А.З.Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолдов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

2.6. Назарий маълумотлар

Патент тадқиқотлари мақсадларининг турли-туманлигига қарамай, уларни ўтказиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1) патент тадқиқотлари ўтказиш учун топшириқни ишлаб чиқиш;

2) ахборотни қидирув регламенти (дастури)ни ишлаб чиқиш;

3) патентга оид ахборотни қидириш ва танлаш;

4) ажратиб олинган ахборотни тизимлаштириш ва таҳлил этиш;

5) натижаларни умумлаштириш ва тадқиқотлар ҳақида ҳисобот тузиш.

Патент тадқиқотлари босқичларининг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1)топшириқни ишлаб чиқиш босқичида ишларнинг мазмуни (патентга лаёқатликни, патент софлигини ва ҳ.к.ларни баҳолаш), масъул ижрочилар ва бажариш муддатлари аниқланади;

2) қидирув регламенти – бу патент ва патент деб қабул қилинадиган ҳужжатлар фонди бўйича қидирув соҳасини аниқлаш учун ҳаракат дастуридир (1-расмга қаранг).

Регламентни ишлаб чиқиш қуйидаги процедураларни ўз ичига олади:

- қидирув предметини аниқлаш, патент тадқиқотларининг конкрет вазифаларидан, объект тоифалари (қурилма, усул, модда)дан, шунингдек, унинг қайси элементлари, параметрлари, хоссалари ва ҳ.к.лар)ни тадқиқ этиш мўлжалланишидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Агар тадқиқотлар мавзуси қурилма бўлса, қидирув

объекти қурилма (унинг умумий таркиби, принцинал схемаси), қурилманинг иш принципи (усули), унинг узеллари ва деталлари, тайёрлаш материали, қўлланиш соҳаси ва ҳ.к.лар бўлиши мумкин.

- калит сўзлар ва сўз бирикмаларини ХПТ рукнларининг номига яқинлаштириш лозим, бу қидирувни анча осонлаштиради;

- қидирув мамлакатларини аниқлаш, патент софлигини тадқиқ этиш чоғида қидирувни патент эгасининг ҳуқуқи экспорт географияси бўйича ёки лицензия шартлари ва ҳ.к.лар бўйича бузилиши уларга нисбатан мумкин бўлмаган мамлакатлар бўйича олиб борилади. Қидирув учун берилган соҳада етакчи ҳолатни эгаллаган мамлакатларни танлаш лозим, бироқ барча ҳолларда Ўзбекистон албатта қидирув мамлакати бўлиши керак. Техник даражанинг потенциал имкониятларини тадқиқ этиш чоғида мамлакатларни танлаш танланган мамлакат қонунчилигининг хусусиятларидан келиб чиққан бўлиши керак;

-қидирув чуқурлигини аниқлаш патент тадқиқотларининг вазифаларига боғлиқ бўлади, патент қидируви одатда 15 яилдан кам бўлмаган чуқурликда, техниканингянги соҳалари учун эса, матбуотда биринчи марта эълон қилинган нашрлар вақтидан бошлаб ўтказилади;

- таснифловчи индексларни (классификация индексларини) аниқлаш ҳар бир қидирув предмети бўйича таснифлагич рукнларини аниқлашни кўзда тутлади. Асосан, ХПТ индексдан, саноат намуналари учун эса саноат намуналари бўйича халқаро таснифлагич (СНХТ) дан фойдаланилади. Агар мамлакатларда патентга оид ахборотнинг кўп қисми АҚШ нинг миллий таснифлагичи тизими бўйича таснифланса, қидирувнинг самарали бўлиши учун қидирув предмети ХПТ га қўшимча тарзда ихтироларнинг Миллий таснифлагичи (ИМТ) га мувофиқ таснифлаш керак.

- ахборот манбаларини танлаш мамлакатдаги ахборот манбала-рининг мавжудлиги, ахборотлар манбаи эълон қилинишининг зудлик даражаси, ахборотлаштириш даражаси, ахборот тури ва ҳ.к.ларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

3. Ахборотни қидириш ва танлаш қидирув регламентини амалга оши-ришдир. Ахборотни танлаш мезони бўлиб, унинг предмети ва қидирув вазифаларига белгилар мажмуи бўйича ўхшашлиги хизмат қилади.

Техника даражасини қидирув чоғида бундай мезонлар сифатида қуйидагилардан фойдаланиш мумкин:

- объектларнинг иш принципини характерловчи техник ечимлар;

- техник-иктисодий кўрсаткичларга таъсир этувчи ечимлар.

Янгилик бўйича қидирув чоғида мезон бўлиб, техник моҳиятнинг ва бунда эришиладиган натижанинг ўхшашлиги хизмат қилади.

Патент софлигини қидирув чоғида аввалига тегишли муҳим белгиларга мувофиқ ечимлар танлаб олинади, шундан сўнг танлаб олинган ҳуқуқий мақом аниқланади. Танлаб олинган материаллардан нусха олинади.

4. Ажратиб олинган ахборотни тизимлаштириш ва таҳлил этишни ахборотни таҳлил этишни енгиллаштириш учун уч босқичда олиб борилади:

- ахборотни муҳим бўлмаган белгиларни чиқариб ташлаш ҳисобига зичлаштирилади;

- ҳар бир танлаб олинган ҳужжат бўйича реферат (у бўйича ахборот мажмуи) тузилади;

- ахборотлар вазибаларига боғлиқ равишда тизимлаштирилади, уларнинг қиёсий таҳлили ўтказилади.

5. Натижаларни умумлаштириш ва ҳисобатларни тузиш. Таҳлил бўйича олинган ахборот умумлаштирилади ва ҳисобат кўринишида расмийлаш-тирилади ва у қуйидаги ахборотларни ўз ичига олади:

- тадқиқот предметининг номи;

- қидирув олиб борилаётган мамлакатлар рўйхати;

- қидирув олиб борилаётган йўналишдаги ахборот манбаларининг рўйхати, қидирувнинг чуқурлиги, аниқланган ҳужжатларнинг сони;

- танлаб олинган ҳужжатларнинг рўйхати;

- тадқиқ этилаётган объектларнинг муҳим белгилари ва техник характеристикалари ва ҳ.к.лар;

- конкрет хулосалар, аниқланган тамойиллар, амалий тавсиялар ва ҳ.к.лар.

Асосий хулосаларни тушунтириш учун ҳисоботга графиклар, диаграммалар ва жадваллар илова қилинади.

Қидирув регламенти

Мавзунинг номи:

Топшириқнинг рақами ва олинган санаси:

Ахборот қидирувининг мақсади:

Қидирув бошланди:

Қидирув тугади:

Қидирув предмети	Қидирув мамлақати	Қидирув олиб бориладиган йўналишдаги ахборотлар манбаи				Қидирувнинг ўтмишга эгаллиги	Ахборот базасининг номи
		Патентга оид маълумотлар		Патент сифатида қабул қилинадиган			
		Номи	Таснифлагич рукни	Номи	Таснифлагич рукни		
		3	4	5	6		

2.1-расм. Қидирув регламентининг намунавий кўриниши

ИХТИРОГА ПАТЕНТ ОЛИШ УЧУН ТАЛАБНОМА БЕРИШ ТАРТИБИ. ИХТИРОГА ПАТЕНТ ОЛИШ УЧУН БЕРИЛАДИГАН ХУЖЖАТЛАР ТАРКИБИ

3.1. Машғулотнинг мақсади

Ихтирога патент олиш учун талабнома хужжатини бериш тартиби ва унинг таркибини ўрганиш ва ўзлаштириш.

3.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- ушбу амалий машғулотга тегишли назарий маълумотларни (3.6 банд материалларини) ўрганинг;
- 3.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг;
- 3.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

3.3. Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлари ва саноат намуналари тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ патент, дастлабки патент олиш учун берилган ҳар бир талабнома қайси хужжатларни ўз ичига олади ?
2. Талабнома ихтиро тавсифи, ихтиро формуласи Ўзбекистон интеллектуал мулк агентлигига неча нусхада берилади ?
3. Талабнома берилганидан сўнг талабнома берувчи унга қандай муддат давомида ихтиро моҳиятини ўзгартмаган ҳолда аниқликлар киритиши мумкин ?
4. Аниқ расмийлаштирилмаган талабнома бўйича талабнома берувчига қандай муддатда тўғриланган материалларни тақдим этиш таклифи билан сўровнома юборилади ?
5. Талабнома қайси тилларда берилиши мумкин ?
6. Ҳар бир талабнома нечта ихтирога тегишли бўлади ?
7. Ихтиро учун талабнома қандай тартибда расмийлаштирилади ?
8. Ихтиронинг аналоги ва прототипи атамаларига таъриф беринг.

3.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Ихтиро, ихтирога патент олиш учун бериладиган талабнома тартиби ва хужжатлар таркиби ҳақидаги ўқув материаллари ҳамда ихтирога патент бериш тартибига оид қўшимча маълумотлар ўрганилди.

3.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг “4-Интеллектуал мулк” бўлими.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й.) Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎзР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

3. Джумаходжаев А.З. Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

4. Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакомолов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

3.6. Назарий маълумотлар

Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонунига мувофиқ патент, дастлабки патент олиш учун берилган ҳар бир талабнома қуйидаги хужжатларни ўз ичига олади:

1. Патент ёки дастлабки патент олиш учун талабнома. Талабнома ким томонидан берилмоқда, патент кимнинг номига сўралади, муаллиф (муаллифлар) ҳақидаги тўлиқ маълумотлар, ҳимоя хужжати сўраган буюртмачининг номи ва уларнинг манзиллари кўрсатилади. Талабнома барча муаллифлар томонидан имзоланади. Агар талабнома берувчи юридик шахс бўлса, имзо(имзолар) муҳр билан тасдиқланади.

2. Ихтиронинг тавсифи. У белгиланган тартибда тузилади ва ихтиронинг моҳиятини амалга ошириш учун уни етарли даражада тўлиқ очиқ бериши керак.

3. Ихтиро формуласи. У ихтирони ҳуқуқий ҳимоялаш ҳажмини белгилайди, ихтиронинг моҳиятини ифодаловчи ва

ихтиронинг тавсифига тўлиқ мос келувчи сўзли тавсиф кўринишида тузилади.

4.Ихтиронинг моҳиятини тушуниш учун керакли чизмалар ва бошқа материаллар.

5.Ихтиронинг тавсифи қисқача баён этилган реферат, у фақат техник ахборот олиш мақсадларига хизмат қилади ва ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас.

Талабнома, ихтиро тавсифи, ихтиро формуласи Ўзбекистон Республикаси интеллектуал мулк агентлигига уч нусхада берилади.

Давлат божи тўланганлиги ҳақидаги маълумотнома ва патент олиш учун талабнома берувчи томонидан ишонч билдирилган кишига бир нусхадаги ишончнома талаб этилади. Ишончнома оддий ёзма шаклда, нотариал тасдиғисиз расмийлаштирилади.

Талабнома матни варақнинг фақат бир томонига ёзилади, ҳар бир ҳужжат (тавсиф, ихтиро формуласи, ва ҳ.к.лар) А4 форматли оқ қоғозда алоҳида варақдан бошланади, матн машина ёзувида икки интервал оралиғида ёзилади.

Талабнома берилганидан сўнг талабнома берувчи унга икки ой давомида ихтиро моҳиятини ўзгартмаган ҳолда аниқликлар киритиши мумкин.

Аниқ расмийлаштирилмаган талабнома бўйича талабнома берувчига икки ойлик муддатда тўғриланган материалларни тақдим этиш таклифи билан сўровнома юборилади.

Талабнома ўзбек ва рус тилларида берилиши мумкин. Ҳар бир талабнома битта ихтирога ёки бир-бири билан ўзаро ягона ихтиро мазмунини ҳосил қилган даражада боғлиқ ихтиролар гуруҳига тегишли бўлади.

Интеллектуал мулк агентлиги талабнома бўйича экспертиза ўтказди.

Ҳужжатлардан бири мавжуд бўлмаса, устуворлик охириги ҳужжат келиб тушган санадан белгиланади. Устуворлик баъзи ҳолларда ушбу ихтиро учун бошқа давлатда – Париж Конвенцияси қатнашчиси томонидан берилган биринчи талабномага қараганда аввал берилган талабнома бўйича белгиланиши мумкин. Бундай устуворлик конвенцион устуворлик деб аталади. Конвенцион патент учун талабнома Ўзбекистон интеллектуал мулк агентлигига биринчи талабнома берилган санадан бошлаб 12 ой давомида берилиши керак, акс ҳолда бу талабномага бўлган конвенцион ҳуқуқ ўз кучини йўқотади.

Патент идораси томонидан кўриб чиқиш учун қабул қилинган талабнома талабнома берувчига қайтарилмайди.

Талабнома қуйидаги тартибда расмийлаштирилади:

1.Яратилаётган ихтиронинг техник даражаси ўрганилади ва аналогларни қидирув амалга оширилади. Аналоглар ўхшаш муҳим белгиларнинг мавжудлиги ёки функционал вазифаси бўйича олинади.

2.Аналоглар ва ихтиронинг муҳим белгилари қиёсий таҳлил этилади. Аналоглардан ихтиронинг муҳим белгилари билан энг кўп жиҳати бўйича ўхшаши - прототип танланади. Прототипни нотўғри танлаш ихтиро объекти ҳажмининг нотўғри аниқланишига олиб келиши мумкин.

3.Ихтиро белгиларини прототип белгилари билан қиёсланади, устуворлик ва ихтиронинг умумий ҳамда фарқли белгилари аниқланади.

4.Фарқли белгилардан ихтиронинг бажарилиши ва ундан фойдаланишининг хусусий ҳолларини характерловчи хусусий белгилар ажратиб олинади.

5.Ихтиро формуласи (ИФ) тузилади. ИФ нинг мустақил бандига хусусий муҳим бандларни киритиш керак эмас. ИФ нинг белгилари ва мустақил бандларини умумлаштирилган кўринишда шакллантириш лозим, чунки бу ҳол ихтиро ҳажмини оширади. Ихтиронинг патентга лойиқлиги мезонларига мувофиқлиги учун эса, бунинг тескариси талаб этилади. Шу сабабдан умумлаштириш ва конкретлаштириш орасидаги мувофиқликни топиш патентшуноснинг санъати билан боғлиқ бўлади.

6.Яқунловчи босқичда ихтиронинг тавсифи ва бошқа хужжатлар тузилади. Аналог ва ихтиро белгиларини қиёсий таҳлил этишни ўтказиш учун 3.1- жадвални тузиш зарур.

3.1-жадвал

Белгиларнинг қиёсий таҳлили

Муҳим белгилар			Умумий белгилар	Фарқли белгилар
1 - аналог	2- аналог	Ихтиро		
1.	1.	1.	1.	1.
2.	2.	2.	2.	2.
3.	3.	3.	3.	3.
4.	4.	4.	4.	4.
5.	5.	5.	5.	5.

Ихтирога патент бериш тартибига оид қўшимча маълумотлар

Агар давлат экспертизаси жараёнида патент бериш ҳақидаги ўхшаш талабномалар айна битта устуворлик санасига эга эканлиги аниқланса, у ҳолда патент Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлигига олдинроқ сана билан жўнатилганлиги исботланган талабнома бўйича, башарти жўнатилган саналари ҳам бир хил бўлиб чиқса, қайси бири Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлигининг қайд рўйхатида олдинги кириш рақами билан қайд этилган бўлса, шу талабнома бўйича берилади.

Талабнома берувчи патент бериш ҳақидаги қарор қабул қилингунга қадар ихтиро ҳақидаги талабномани фойдали модель ҳақидаги талабнома, фойдали модель ҳақидаги талабномани эса, ихтиро ҳақидаги талабнома қилиб ўзгартиришга ҳақлидир. Бундай ўзгартиришлар чоғида биринчи талабноманинг устуворлиги сақланиб қолади.

Талабномаларни ўзгартириш тегишли патент божи тўлангандан сўнг амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги патент бериш ҳақидаги талабнома бўйича расмий экспертиза - фойдали модель ҳақидаги талабнома экспертизаси ҳамда ихтиро ҳақидаги талабноманинг ёки саноат намунаси ҳақидаги талабноманинг моҳияти бўйича илмий-техника экспертизасидан иборат бўлган давлат экспертизасини ўтказди.

Талабнома берувчи патент бериш ҳақидаги талабнома топширилган санадан эътиборан икки ой мобайнида талабномада

кўрсатилган саноат мулки объектининг моҳиятини ўзгартирмаган ҳолда унга тузатишлар, аниқликлар ёки қўшимча материаллар киритиш ҳуқуқига эга. Патент бериш ҳақидаги талабнома бўйича тузатишлар, аниқликлар ёки қўшимча материаллар патент божи тўланган тақдирда, кўрсатилган муддат ўтганидан кейин, лекин Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги патент бериш ҳақида қарор қабул қилгунига қадар тақдим этилиши мумкин.

Белгиланган талаблар бажарилмаган ҳолда расмийлаштирилган патент бериш ҳақидаги талабнома юзасидан талабнома берувчига сўров юборилиб, унда шу сўров йўлланган санадан эътиборан уч ой ичида тузатишлар киритилган ёки етишмаётган материалларни тақдим этиш таклиф қилинади. Агар талабнома берувчи сўралган материалларни ёки белгиланган муддатни узайтириш тўғрисидаги илтимосномани кўрсатилган муддатда тақдим этмаса, патент бериш ҳақидаги талабнома чақириб олинган ҳисобланади. Белгиланган муддат талабнома берувчининг илтимосномасига кўра, шу муддат ўтган санадан кейин кўпи билан ўн икки ойга узайтирилиши мумкин.

Давлат экспертизаси сўрови бўйича материалларни тақдим этишнинг талабнома берувчи томонидан ўтказиб юборилган муддатлари, белгиланган муддатларни узайтириш муқаррарлигини тақозо этган сабаблар тасдиқланган ва патент божи тўланган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги томонидан тикланиши мумкин. Ўтказиб юборилган муддатларни тиклаш тўғрисидаги илтимоснома талабнома берувчи томонидан ўтказиб юборилган муддат тугаган кундан бошлаб кўпи билан ўн икки ой ичида топширилиши мумкин.

Ихтиро ҳақидаги талабнома тўғрисидаги маълумотлар кўриб чиқиш учун қабул қилинган талабнома топширилган санадан эътиборан ўн саккиз ой ўтганидан кейин расмий ахборотномада эълон қилинади. Эълон қилинадиган маълумотлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги томонидан белгиланади.

Ихтиро ҳақидаги талабнома тўғрисидаги маълумотлар эълон қилинган-ганидан кейин ҳар қандай шахс ушбу талабномага доир ҳужжатлар билан танишиб чиқишга ҳақли. Ихтиро ҳақидаги талабномага доир ҳужжатлар билан танишиб чиқиш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги томонидан белгиланади.

Ихтиро ҳақидаги талабноманинг моҳияти бўйича илмий-техника экспертизаси ўтказиш тўғрисидаги илтимосномани топшириш муддати бундай илтимоснома билан биргаликда патент божи тўланганлигини тасдиқловчи хужжат тақдим этилган тақдирда, талабнома берувчининг талабнома топширган санасидан эътиборан уч йил ўтгунига қадар топширилган илтимосномасига кўра Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги томонидан кўпи билан икки ойга узайтирилиши мумкин.

Ихтиро ҳақидаги талабноманинг моҳияти бўйича илмий-техника экспертизаси ўтказиш тўғрисидаги илтимоснома уч йиллик муддатда келиб тушмаган тақдирда, ихтиро ҳақидаги талабнома чақириб олинган ҳисобланади.

Агар ихтиро ҳақидаги талабноманинг ёки саноат намунаси ҳақидаги талабноманинг моҳияти бўйича илмий-техник экспертизаси натижасида талабнома берувчи таклиф қилган формула билан ифодаланган ихтиро сифатида талабномада кўрсатилган объектнинг ёки муҳим белгилари мажмуи билан ифодаланган саноат намунаси сифатида талабномада кўрсатилган объектнинг белгиланган талабларга мослиги аниқланса, Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги патент бериш ҳақида қарор қабул қилади.

ПАТЕНТ ОЛИШ УЧУН ТАЛАБНОМАНИНГ “ИХТИРО ТАВСИФИ” ВА “ИХТИРО ФОРМУЛАСИ” ХУЖЖАТЛАРИНИ ТУЗИШ

4.1. Машғулотнинг мақсади

Ихтирога патент олиш учун бериладиган талабнома ҳужжатлари-нинг “ихтиро тавсифи” ва “ихтиро формуласи” бандларини тузиш методикасини ўрганиш ва ўзлаштириш

4.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- ихтирога патент олиш учун бериладиган талабнома ҳужжатларининг “ихтиро тавсифи” ва “ихтиро формуласи” бандларига оид назарий материал-ларни (4.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 4.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 4.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

4.3. Назорат саволлари:

1. Патент олиш учун “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатини тузиш қайси бўлим билан бошланади ?

2. “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатининг “фигуралар, чизмалар рўйхати бўлимини тавсифланг.

3. “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатида “қурилма”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотларни тавсифланг

4. “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатида “усул”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотларни тавсифланг.

5. “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатида ”модда”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотларни тавсифланг.

6. “Ихтиро тавсифи “ ҳужжатида “янгича мақсадда қўлланиш” га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотларни тавсифланг.

7. “Ихтиро формуласи (ИФ)” ҳужжатида таъриф беринг.

8. “Ихтиро формуласи (ИФ)” хужжати қандай талабларга жавоб бериши керак ?
9. “Ихтиро формуласи (ИФ)” хужжатининг қандай турлари мавжуд ?
10. Бир звеноли “Ихтиро формуласи (ИФ)” ни тавсифланг.
11. Кўп звеноли “Ихтиро формуласи (ИФ)” ни тавсифланг.
12. “Ихтиро формуласи (ИФ)” нинг мустақил ва мустақил бўлмаган бандларини тавсифланг.
13. “Ихтиро формуласи (ИФ)” даги мустақил бўлмаган бандларнинг аҳамиятини тавсифланг.
14. “Ихтиро формуласи (ИФ)” нинг мустақил банди қайси қисмлардан таркиб топади ?
15. “Ихтиро формуласи (ИФ)” нинг чекловчи қисмини тавсифланг
16. “Ихтиро формуласи (ИФ)” нинг фарқловчи қисмини тавсифланг.
17. ”*Қурилмага*” тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятларини тавсифланг.
18. “*Усулга*” тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятларини тавсифланг
19. “*Моддага*” тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятларини тавсифланг.
20. “*Янгича мақсадда қўллаш*” га тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятларини тавсифланг.
21. “Ихтиро формуласи (ИФ)” хужжати ким томонидан имзоланади ?

4.4. Амалий машғулотга яқун яшаш

Ихтирога патент олиш учун бериладиган талабнома хужжатлари-нинг “ихтиро тавсифи” ва “ихтиро формуласи” бандларини тузиш методикаси ўрганилди.

4.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й.) Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎЗР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.Джумаходжаев А.З.Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолдов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

4.6. Назарий маълумотлар

4.6.1.Патент олиш учун “Ихтиро тавсифи “ хужжати тузиш

“Ихтиронинг моҳияти” бўлими ихтиро ҳал қилиши керак бўлган вазифани қўйиш билан бошланади. Ихтиронинг вазифаси имкон қадар батафсил очилиши ва прототипнинг камчиликларидан келиб чиқиши ва уларни бартараф этишга қаратилиши керак. Асосий вазифадан ташқари ихтиронинг айрим (хусусий) вариантларини ечишга қаратилган вазифача-ларни таърифлаш мумкин. Шундан сўнг ихтиронинг моҳияти очилади, чунончи, ихтиронинг барча муҳим белгилари кўрсатилади.

Ихтиронинг муҳим белгилари деб, ҳар бири алоҳида олинганда ва барчаси биргаликда олинганда қўйилган вазифани ҳал қилиш учун керак бўлган белгиларга айтилади. Ихтиронинг муҳим белгиларини очишда уни прототипдан фарқлайдиган белгиларни ажратиш кўрсатиш зарур. Вазифачаларни ҳал этишга қаратилган белгилар хусусий муҳим белгилар деб аталади. Белги характеристикасини, ҳатто прототип белгиси билан мос тушувчисини ҳам бу белги ёритилган ахборот манбаига ҳавола қилинган ҳолда алмаштиришга рухсат берилмайди. Шундан сўнг ихтиро амалга оширилганида олинадиган техник самарани ифодаловчи техник натижа кўрсатилади. Техник натижа, масалан, ишқаланиш коэффициентини камайтириш (ошириш), сигнал кўриниши бузилишларининг камайиши ва ҳ.к.лар орқали ифодаланиши мумкин. Техник натижани кўрсатиш чоғида ушбу техник натижа ва муҳим белгилар мажмуи орасидаги сабаб-оқибат боғланишининг мавжудлиги исботланиши лозим.

Ихтиролар гуруҳи учун барча кўрсатилган маълумотлар, жумладан, техник натижа ҳар бир ихтиро учун алоҳида ҳолда кўрсатилади.

“Фигуралар, чизмалар рўйхати” бўлимида талабномага илова қилинган барча фигуралар ва чизмалар келтирилади, шунингдек,

нима тасвирлангани қисқача кўрсатилади. Масалан, “1- фигурада қурилма, унинг юқоридан кўриниши, 2- фигурада қурилманинг А-А кесими кўрсатилган” кўринишида. Чизмалар ҳар бир варағининг юқори ўнг бурчагида ихтиронинг номи кўрсатилади.

“Ихтирони амалга ошириш мумкинлигини тасдиқловчи маълумотлар” бўлимида ихтиродан фойдаланишнинг конкрет бажарилишига батафсил мисол келтирилади. Мисолдан “ихтиронинг моҳияти” бўлимида кўрсатилган техник натижа қандай олиниши маълум бўлиши керак:

-“қурилма”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотлар. Дастлаб қурилма конструкциясининг статик ҳолатдаги тавсифи чизмалар фигураларига ҳавола қилинган ҳолда келтирилади. Барча конструктив элементлар улар орасидаги боғлиқлик аниқ кўринадиган даражада баён этилиши керак. Қурилманинг конструкцияси тавсифлангандан сўнг чизмалар фигураларига ҳавола қилинган ҳолда унинг иши ёки ундан фойдаланиш усули баён этилади;

-“усул”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотлар. Бунинг учун моддий объект устида бажариладиган амаллар, амалларни ўтказиш шароитлари, иш режими, бунда қўлланиладиган қурилмалар кўрсатилади. Номалум воситалардан фойдаланилганида уларнинг характеристикалари келтирилиши ва график тасвири илова қилиниши керак;

-“модда”га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотлар. Аниқланган таркибдаги янги индивидуал кимёвий бирикмага тегишли ихтиро учун таркиб формуласи келтирилади ва янги бирикма олинган усул баён этилади;

-“янгича мақсадда қўлланиш” га тегишли ихтирони амалга ошириш имкониятини тасдиқловчи маълумотлар. Бу турдаги объектга тегишли ихтиро учун янгича мақсадни рўёбга чиқариш имкониятини тасдиқловчи маълумотлар келтирилади.

Тавсиф талабнома берувчининг имзоси билан тугалланади. Тавсиф, шунингдек, талабнома берувчининг бунга тегишли ишончномаси бўлган патент бўйича ишончли вакили томонидан ҳам имзоланиши мумкин. Ихтиро муаллифлари тавсифни имзоламайдилар.

4.6.2. Патент олиш учун “Ихтиро формуласи “ хужжатини тузиш

“Ихтиро формуласи (ИФ)” ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган хужжатдир.

ИФ бўйича реал интеллектуал мулк объекти (технологик жараён, машина, ускана ва ҳ.к.лар) патент олинадиган ихтирога лаёқатлиги аниқланади. ИФ – патент олинадиган ихтиро учун муайян қоидалар ва шакл бўйича тузилган, унинг моҳиятини ифодаловчи ва ҳуқуқий ҳимоя ҳажмини аниқлаш учун мўлжалланган сўзли характеристикадир.

ИФ хужжати қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: - 1) у техник натижани амалга ошириш учун етарли муҳим белгилар мажмуини ўз ичига олиши керак; ихтиро тавсифида ёритилмаган белгиларни ИФ га киритишга рухсат берилмайди;

2) ихтиро белгилари шундай ифодаланиши керакки, токи улар ихтиро-нинг моҳиятини бир хил тушунишни таъминласинлар, бунда “махсус”, “алоҳида”, “тахминан”, “яқин” ва ҳ.к. сўзлар қўлланмаслиги керак;

3) ИФ қисқа бўлиши, унда ортиқча сўзлар бўлмаслиги керак. ИФ нинг ҳар бир банди битта гап кўринишида баён этилиши керак;

4) белги тавсифи манбага, масалан, ихтиро тавсифига ҳавола билан алмаштирилиши мумкин эмас;

5) ихтиро белгилари ихтиро функцияси, хоссаси ва бошқаларни умумий кўринишда баён этиши лозим. ИФ ихтирони на фақат хусусий кўринишда, балки барча мумкин бўлган кўринишларда ўз ичига олиши керак;

Ҳар қандай муқобил тавсифда, белги (ихтиронинг бошқа белгилари мажмуи билан) битта техник натижани таъминлаши керак. ИФ бир звеноли ва кўп звеноли бўлиши керак.

Бир звеноли ИФ битта банддан иборат бўлади ва битта ихтирони унинг хусусий ҳоллардаги бажарилишини ёки фойдаланилишини ёритмаган тарзда тавсифлаш учун қўлланилади;

Кўп звеноли ИФ бир неча банддан иборат бўлади ва талабнома берувчи қўшимча тарзда ихтирони хусусий ҳоллардаги бажарилишини ёритишни ҳоҳлаганида қўлланилади, натижада қўшимча техник натижа олиш таъминланади; Кўп звеноли ИФ ихтиролар гуруҳи учун қўлланилади. Кўп звеноли битта ихтирони

тавсифловчи ИФ битта мустақил банддан ва унга тегишли битта ёки бир неча мустақил бўлмаган бандлардан иборат бўлади.

Талабнома берувчи (агар бу керак бўлса) ИФ га исталган сондаги мустақил бўлмаган бандларни киритиши мумкин. Ҳар бир мустақил бўлмаган ИФ битта ихтирони (масалан, битта банд – усулни, бошқаси – уни амалга оширишни) тавсифлаши керак ва ИФ нинг бошқа бандларига ҳаволаларни ўз ичига олиши керак.

Кўп звеноли ИФ да фақат мустақил банд ҳуқуқий аҳамиятга эга, яъни бу бандга киритилган белгилар мажмуаси патент берадиган ҳуқуқий ҳимоя ҳажмини белгилайди. ИФ га киритилган белгилар сони қанчалик кўп бўлса, ихтиро ҳажми шунчалик кичик бўлади ва аксинча.

ИФ нинг белгилари қанчалик кичик бўлса, ихтиродан фойдаланиш фактини исботлаш шунчалик осон бўлади. Ўз –ўзидан равшанки, ИФ ни (демак, патент эгасининг ҳуқуқларини) четлаб ўтиш учун рақобатчига маҳсулотни тайёрлашда ёки усулни қўллашда ихтиронинг бирор белгисини чиқариб ташлаш ёки уни ИФ сидан фарқли, бироқ маҳсулотни тайёрлаш учун қўллаш мумкин бўлган бошқаси билан алмаштириш етарлидир.

Мустақил бўлмаган бандлар ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлмайди, бироқ улар ИФ га қуйидаги сабабларга кўра киритилиши керак:

- бу ҳол ИФ нинг ахборий аҳамиятини, демак, ихтиронинг тижорий аҳамиятини оширади;

- ихтирочининг техника даражасига қўшган ҳиссасини аниқ белгилайди ва бу рақоботчилар учун кейинги ихтироларни ишлаб чиқишни қийинлаш-тиради;

- агар мустақил банд (бандлар)ни суд (қандайдир сабабларга кўра) ҳақиқий эмас деб топса ва бекор қилса, ИФ нинг мустақил бўлмаган банди (бандлари) ўз кучида қолади.

Бундай ҳолда мустақил банддан кейин келадиган мустақил бўлмаган банд янги мустақил банд бўлиб қолиши мумкин ва мос равишда ҳуқуқий мақом олиши мумкин. Натижада худди мана шу мустақил банднинг мавжудлиги патентни сақлаб қолади, чунки мустақил банднинг бекор қилиниши патентнинг бутунлай бекор қилинишига эмас, ихтиро ҳажмининг қисқаришига олиб келади.

Ихтиро формуласининг таркиби

Бир звеноли ИФ ёки кўп звеноли ИФ нинг мустақил банди икки қисмдан иборат бўлиши керак:

1. *Чекловчи қисм*, у ихтиронинг вазифасини ифодаловчи тушунчадан бошланади (у одатда ихтиро номи билан мос тушади) ва ихтиро прототиби белгилари билан мос тушувчи муҳим белгиларни ўз ичига олади.

2. *Фарқловчи қисм*, у ихтирони прототипдан фарқловчи белгиларни ўз ичига олади. Биринчи қисм иккинчи қисмдан “*шу билан фарқ қиладики.....*” сўз бирикмаси билан ажратилади, сўнг фарқловчи қисм баён этилади.

Агар ихтиро аналогга эга бўлмаса ёки илгари маълум бўлган қурилма, усул, моддани янгичасига қўлланилганида ИФ да чекловчи қисм бўлмайди.

ИФ нинг мустақил бўлмаган банди мустақил банд сингари чекловчи ва фарқловчи қисмлардан иборат бўлади.

Мустақил бўлмаган банднинг чекловчи қисми мустақил бўлган бандда келтирилганига нисбатан қисқартирилган турдош тушунчадан бошланади. Шундан сўнг унга тегишли мустақил бандга ҳавола келтирилади, “*шу билан фарқ қиладики,*” сўзлардан сўнг эса, ушбу хусусий бажарилиш ёки фойдаланиш ҳолини тавсифловчи белгилар ёритилади. Мустақил банднинг тегишли бандига ҳавола мустақил банднинг чекловчи қисмига мустақил бандда ёритилган барча муҳим белгилар киришини билдиради.

Мустақил бўлмаган (боғлиқ бўлган) банд ИФ нинг бир неча бандларига бўйсинган ҳолда уларга ҳаволалар муқобиллардан фойдаланилган тарзда кўрсатилади. Боғлиқ бўлган бандлар улар бўйсинган мустақил банд билан бирга гуруҳланади. Бундай бўйсинганлик бевосита ёки билвосита, яъни бир ёки бир неча боғлиқ бандлар орқали бўлиши мумкин, масалан, ихтиро характеристикаси хусусий ҳолда боғлиқ банд белгилари билан бир қаторда, бир ёки бир неча бошқа боғлиқ бандларнинг белгилари зарур.

ИФ нинг мустақил бўлмаган бандини ИФ нинг у бўйсинган бандида тавсифланган ихтиронинг белгилари билан алмашиши ёки уларни олиб ташлаш юз берадиган қилиб баён этиш керак эмас.

Агар мустақил бўлмаган бандда мустақил бандга тегишли қайсидир белгиларининг алмашинуви ёки уларнинг олиб ташланиши юз берадиган бўлса, экспертиза томонидан ушбу мустақил бўлмаган банд у бўйсинган мустақил банд билан биргаликда битта ихтирони характерламаслиги аниқланиши мумкин.

Турли хил объектлар учун ИФ ни тузишнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. *“Қурилмага”* тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятлари. ИФ да қурилма статик ҳолатда тавсифланади. Элементни ҳаракатчан қилиб, у томонидан муайян функцияни рўёбга чиқарилиш имконияти билан, масалан кучайтириш, созлаш ва ҳ.к.лар имконияти билан бажарилишини кўрсатишга рухсат этилади.

2. *“Усулга”* тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятлари. Усулга тегишли амалларни (операцияларни) тавсифлаш учун феълларни учинчи шахсда кўплик кўринишида баён этилади. Масалан: улайдилар, қизитадилар, намлайдилар ва ҳ.к.\

3. *“Моддага”* тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятлари. Ҳар қандай йўл билан пайдо бўлган кимёвий бирикмани тавсифлашда ИФ га ушбу бирикманинг номини ёки белгиланишини киритадилар.

4. *“Янгича мақсадда қўллаш”* га тегишли ИФ нинг ўзига хос хусусиятлари. ИФ нинг қуйидаги тузилишидан фойдаланилади: “маълум бўлган қурилма, усул, модданинг номи ёки характеристикаси келтирилади (кўрсатилган қурилма, усул, модданинг янги вазифаси келтирилади) сифатида фойдаланиш”.

ИФ талабнома берувчининг имзоси билан тугалланади. ИФ, шунингдек, талабнома берувчининг патентлаш бўйича ишончли кишиси томонидан имзоланиши мумкин (агар бунга тегишли ишончнома бўлса). Ихтиро муаллифлари формулани имзоламайдилар.

САНОАТ НАМУНАСИНИНГ ПАТЕНТГА ЛАЁҚАТЛИК ШАРТЛАРИ

5.1. Машғулотнинг мақсади

Саноат намунасининг патентга лаёқатлик шартлари, унга берилган талабноманинг таркиби ва патентлаш процедураларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

5.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- саноат намунасининг патентга лаёқатлик шартлари, унга берилган талабноманинг таркиби ва патентлаш процедураларига оид назарий маълумотларни (5.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 5.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 5.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

- бирор буюмнинг саноат намунасини келтиринг.

5.3. Назорат саволлари:

1. Саноат намунаси туридаги ИМО га таъриф беринг.
2. Саноат намунасининг қандай кўринишларини биласиз ?
3. Саноат намунаси қайси ҳолда патентга лаёқатли деб тан олинади ?
4. Саноат намунаси қайси ҳолда янги деб тан олинади?
5. Саноат намунаси қайси ҳолда оригинал деб тан олинади ?
6. Саноат намунаси қайси ҳолда саноатда қўлланиши мумкин деб тан олинади ?
7. Қонун билан саноат намунаси деб тан олиниши мумкин бўлмаган объектларнинг рўйхатини келтиринг.
8. Саноат намунасининг патент экспертизаси томонидан патентга лаёқатлилигини баҳолаш тартибини тавсифланг.

5.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Саноат намунасининг патентга лаёқатлик шартлари, унга бериладиган талабноманинг таркиби ва патентлаш процедуралари ўрганилди.

5.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й.) Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎзР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.Джумаходжаев А.З.Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолдов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

5.6. Назарий маълумотлар

Саноат намунаси муайян йўналиш бўйича инсон ижодий фаолиятининг маҳсули бўлиб, у муайян қўлланишга мўлжалланади ва истеъмолчилар доирасига эга бўлади.

Саноат намунаси у ёки бу объект ташқи кўринишининг бадиий-конструкторлик (дизайнли) ечимидир.

Саноат намунаси *ҳажмий (моделлар), ясси (расмлар) ёки уларнинг*

бирикмаси кўринишида бўлиши мумкин.

Ҳажмий саноат намунаси - асосида ҳажмий-фазовий тузилма ётган композиция, масалан, автомобил, осиллограф, телевизор ва ҳ.к.ларнинг ташқи кўринишини белгиловчи бадиий-конструкторлик ечимидир.

Ҳажмий саноат намунаси - асосида ҳажмий-фазовий тузилма ётган композиция, масалан, автомобил, осиллограф, телевизор ва ҳ.к.ларнинг ташқи кўринишини белгиловчи бадиий-конструкторлик ечимидир.

Ясси саноат намуналари элементларни чизиқли-график муносабатлар билан характерловчи ва деярли ҳажмга эга бўлмаган, масалан, гилам, рўмол, этикеткалар ва ҳ.к.ларнинг ташқи кўринишини белгиловчи бадиий-конструкторлик ечимлардир.

Кўриниши жиҳатидан турли шаклда қабул қилиниши мумкин бўлган ихтиродан фарқли равишда, саноат намунаси ўзининг асосий кўриниши ва элементларига кўра кўплаб ўхшаш маҳсулотлар яратиш имконини беради.

Юқоридаги таърифдан кўринадикки, саноат намунаси ташқи кўриниши жиҳатидан товар белгисига, айниқса, ҳажмий товар белгисига ўхшаш бўлади. Бироқ белги тасвиридан визуал жиҳатдан фарқ қилиши мумкин бўлган товарлар учун амалда бўлган товар белгисидан фарқли равишда, саноат намунаси фақат ташқи кўриниши жиҳатидан ўхшаш бўлган ва унинг барча муҳим белгиларига эга бўлган маҳсулотларни ҳимоя қилиши кўзда тутилади.

Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига кўра *саноат намунасининг янгилиги, оригиналлиги ва саноатда қўлланиши мумкинлиги* унинг патентга лаёқатлилигини билдиради.

Саноат намунаси янги деб тан олинади, агар маҳсулотнинг эстетик ва (ёки) эргономик хусусиятларини белгиловчи муҳим белгилари мажмуи саноат намунасининг устуворлиги санасигача дунёда барча эришиши мумкин маълумотлардан фарқ қилса.

Саноат намунаси оригинал деб тан олинади, агар унинг муҳим белгилари мажмуи маҳсулот эстетик хусусиятларининг ижодий характерини белгиласа.

Саноат намунаси саноатда қўлланилиши мумкин деб тан олинади, агар уни кўп марталаб қайта ишлаб чиқилиши мумкин бўлса.

Қонун билан, шунингдек, саноат намунаси деб тан олинishi мумкин бўлмаган объектларнинг рўйхати ҳам белгиланган. Бу турдаги объектларга қуйидагилар киради:

- нашр маҳсулоти;
- архитектура объектлари (кичик шаклли архитектурадан ташқари), саноат, гидротехник ва бошқа стационар иншоотлар;
- суюқ, газсимон, тўкилувчи ёки уларга ўхшаш моддалардан иборат нобарқарор шаклга эга бўлган объектлар;
- маҳсулотнинг мутлоқ техник функцияси билан белгиланадиган ечимлар;
- маҳсулотларнинг жамоат манфаатларига, инсонийлик ва манавият принципларига зид бўлган ечимлари.

Саноат намунасининг моҳияти ва уни ҳимоялаш ҳуқуқининг ҳажми, аввало, унинг фотоли расмида акс этдирилган муҳим

белгиларининг мажмуи билан ифодаланади ва маҳсулотнинг ташқи кўриниши ва характерли хусусиятларини белгилайди. Бунда тасвирий ахборотнинг айнанлиги муҳим белгиларнинг сўзли характеристикаси билан таъминланади.

Саноат намунасига патент экспертизаси томонидан унинг патентга лойиқлигини баҳолаш қуйидаги тартибда амалга оширилади.

Ихтироларнинг патент экспертизасига ўхшаб, аввало саноат намунасининг саноатда қўлланиш шартига мувофиқлиги текширилади. Бу шартга мувофиқлик учун саноат намунасининг тавсифи маҳсулотнинг талабнома берилган саноат намунаси рўёбга чиқарадиган вазифасига кўрсатмани ўз ичига олиши керак. Ҳатто бир марта рўёбга чиқарилганида ҳам (масалан, чўккан ноёб кемани кўтариш) саноатда қўлланишга эга деб тан олинадиган ихтиродан фарқли равишда, саноат намунаси кўп марталаб ишлаб чиқарилиш имконига эга бўлиши керак.

Саноатда қўлланишликни текширилганидан сўнг саноат намунаси- нинг янгилик шартига мувофиқлиги текширилади.

Агар талабнома берилган саноат намунасига айнан ўхшаш белгиларга эга бўлган бадий-конструкторлик ечими (маҳсулот) ёритилган ахборот манбаи топилган бўлса, саноат намунаси бу шартга номувофиқ деб тан олинishi мумкин.

Кейин саноат намунасининг оригиналлиги текширилади. Одатда патент экспертизасининг ўтказилиши саноат намунасининг аналогини, яъни муҳим белгилари мажмуи бўйича унга максимал ўхшаш бўлган ечимни қидиришдан бошланади. Шундан сўнг саноат намунасининг, ҳар бири алоҳида олинганда, унинг аналогидан фарқловчи белгилар билан мос келган муҳим белгиларга эга бўлган маълум намуналарини қидириш амалга оширилади.

Маҳсулотнинг оригинал, эстетик жиҳатдан эътиборни ўзига тортадиган ва эргономик ташқи кўриниши унинг харидоргир бўлишидаги асосий омиллардан биридир. Шу сабабдан саноат намунасининг саводли ҳуқуқий ҳимояси – бозордаги муваффақиятнинг, рақобат курашидаги ютуқнинг муҳим шартидир.

6-амалий машғулот

ТОВАР БЕЛГИСИНИ ОЛИШ УЧУН ТАЛАБНОМА ТУЗИШ ВА УНИ РЎЙХАТДАН ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ

6.1. Машғулотнинг мақсади

Товар белгилари турларини ўрганиш ва товар белгиси учун талаб- нома тузи ш ва уни рўйхатдан ўтказиш қоидаларини ўрганиш ва ўзлашти риш

6.2. Топширик

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- товар белгилари турларини ўрганиш ва товар белгиси учун талабнома тузиш ва уни рўйхатдан ўтказиш қоидаларига оид назарий маълумотларни (6.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 6.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 6.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

- бирор маҳсулот ёки хизматнинг товар белгисини намуна сифатида келтиринг.

6.3. Назорат саволлари:

1. Товар белгиси туридаги ИМО га таъриф беринг.
2. Товар белгисини рўйхатдан ўтказиш учун талабнома нималарни ўз ичига олади ?
3. Товар белгисини олиш учун талабнома хужжатларига қандай талаблар қўйилади ?
4. Товар белгисини рўйхатга олишда нималарга эътибор берилиши керак?
5. Талабнома берувчи ўз товар белгисини ишлаб чиқиш чоғида қандай тамойилларга риоя қилиши керак ?

6.4. Амалий машғулотга яқун яшаш

Товар белгилари турларини ўрганиш ва товар белгиси учун талабнома тузи ш ва уни рўйхатдан ўтказиш қоидалари ўрганилди.

6.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида” ги Қонуни, 2001 йил 30 август 267-11 сонли (2011 йил 26 декабрда қабул қилинган ЎРҚ-312 сон Қонуни билан ўзгартиришлар киритилган).

6.6. Назарий маълумотлар

Товар белгисини рўйхатдан ўтказиш учун талабнома қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) Талабнома берувчини, шунингдек, унинг қаерда эканлигини ёки яшаш манзилини кўрсатган ҳолда белгини товар белгиси сифатида рўйхатга олиш ҳақидаги ариза;

2) Талабнома берилган белги ва унинг тавсифи.

3) Товарлар ва хизматларнинг Халқаро классификацияси (ТХХК) синфлари бўйича товар белгиси сўралаётган товарлар ва хизматлар рўйхати.

Агар талабномада жамоавий белги берилиши сўралса, унга жамоавий белгининг низоми илова қилинади.

Илова қуйидагиларни ўз ичига олади:

- жамоавий белгини ўз номига рўйхатга олишга ваколати бўлган

корхонанинг ёки бирлашманинг номи;

- бу белгини рўйхатга олишдан мақсад;
- бу белгидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар рўйхати;
- товарларнинг рўйхати ва ягона умумий сифат характеристикалари ва ундан фойдаланиш шартлари.

4) Давлат божи тўланганлиги ҳақида маълумотнома.

Агар талабномада конвенцион устуворлик сўралса, талабномага чет эл патент идораси томонидан тасдиқланган биринчи талабноманинг нусхаси илова қилинади. Бундай нусха Интеллектуал мулк агентлигига талабнома тушган санадан бошлаб уч ой давомида берилади.

Талабнома хужжатларига қуйидаги талаблар қўйилади:

1) Талабнома берилган белгининг тасвири.

Талабнома берилган белги 5x5 см ёки 5x10 см форматли рангли фотосурат кўринишида тақдим этилади, агар ҳажмий (уч ўлчамли) белгига талабнома берилган бўлса, умумий кўринишдаги

фотосуратлар 5x5 см дан 9x12 см гача форматли катта зичликли, пишиқ қоғозда бошқа проекциялар билан биргаликда тақдим этилади. Талабнома берилган белгининг фотосуратлари ва типографик оттисклари товар белгиси рўйхатга олиниси сўралган рангда ёки ранглар бирикмасида тақдим этилиши керак

Талабнома берилган белгининг тасвири талабнома тузиш ва бериш қоидаларига мувофиқ 25 нусхада тақдим этилиши керак.

2) Белгининг тавсифи ва унинг ранглари (ранглар мажмуи).

Бундай тавсиф талабнома берилган белгининг моҳиятини тушуниш ва уни идентификациялаш учун хизмат қилади. Тавсифда талабнома берилган белгининг сўзли характеристикаси: (сўзли, тасвирий ва ҳ.к.кўри-нишда), белгининг таркибий элементлари тавсифи, белгининг яхлит ҳолатдаги ва унга тегишли қисмлар (элементлар)нинг маъноси келтирилади.

Товарлар ва хизматлар рўйхати товар белгисини рўйхатга олиш сўралган товарларни аниқлаш учун мўлжалланган. Рўйхатда келтирилган товарлар ва хизматлар, товарлар ва хизматларни идентификациялаш имконини берадиган товар ва хизматларнинг Халқаро таснифлагичи

(классификатори) (ТХХТ) синфлари бўйича гуруҳланиши, аниқ терминлар ва атамалар билан белгиланишлари керак (ТХХТ терминларидан фойдаланилган ҳолда).

Талабнома берувчи ўз товар белгисини ишлаб чиқиш чоғида қуйидаги тамойилларга риоя қилиши керак:

-товар белгиси ифодали ва оригинал бўлиши, яъни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши, осон ўқилиши ва хотирада қоладиган бўлиши керак;

-товар белгиси лўнда ифодаланиши, яъни қисқа бўлиши (сўзли белгилар учун), ортиқча тасвирий элементлар билан мураккаблаштирил-маслиги (тасвирий белгилар учун) керак;

-товар белгиси эстетик бўлиши, яъни қабул қилиш нуқтаи назаридан замонавий, тушунарли ва кўргазмали бўлиши керак;

-товар белгиси узоқ муддатга мўлжалланган, яъни узоқ муддатда фойдаланиш учун (ҳатто маҳсулот ассортименти ўзгарган ҳолда ҳам) яроқли бўлиши керак;

-товар белгиси таъсирли бўлиши, яъни истеъмолчи онгида товар ёки унинг у ёки бу хоссаси ҳақида тасаввур ҳосил қилиши ва яхши таассурот қолдириши керак.

Сўзли товар белгиси учун унинг ёқимли ва айтилиши осон бўлиши янгиликка талаб сингари зарур сифатлардан ҳисобланади.

Товар белгисини тасвирловчи ранглар мажмуи оригиналликни, ўзига тортувчанликни, фарқлаш қобилиятини ошириши керак. Ранг - сўзли товар белгилар учун ҳам, ҳажмий товар белгилари учун ҳам, комбинацияли товар белгилари учун ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган омилдир.

Халқаро Патент таснифлагичи (классификатори)

7.1. Машғулотнинг мақсади

Халқаро патент таснифлагичининг тузилиш тамойилини ўрганиш ва ўзлаштириш.

7.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- халқаро патент таснифлагичининг тузилиш тамойилига оид назарий маълумотларни (7.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 7.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 7.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

- Халқаро патент таснифлагичидан фойдаланиб ўз мутахассислигин-гизга оид бирор ихтирони топинг.

7.3. Назорат саволлари:

1. Халқаро патент таснифлагичи (классификатори) (ХПТ) қандай мақсадда тузилган?

2. ХПТ нинг асосий схемасини ишлаб чиқиш қочон тугалланган ва

у

қачондан бошлаб кучга кирган.

3. ХПТ қандай тамойил асосида тузилади ?

4. ХПТга кўра ихтиролар қандай иккита тамойил асосида таснифланади?

5. ХПТ қандай таркибий қисмлардан таркиб топади ?

6. ХПТ йўриқномасига кўра ихтироларни индекслашда қандай асосий қоидалардан фойдаланилади ?

7. Агар ХПТ да тегишли рукнлар топилмаган бўлса, ихтиро қандай таснифланади ?

7.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Халқаро патент таснифлагичининг тузилиш тамойили ўрганилди.

7.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й.). Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎЗР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.Джумаходжаев А.З.Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

7.6. Назарий маълумотлар

Халқаро Патент таснифлагичи (классификатори) (ХПТ) (ХПК) нинг мақсади ахборотларни тез қидирув ва ишлов беришни таъминлаш учун патент хужжатларини тизимлаштириш имконини берадиган тизимни яратишдир.

Қабул қилинган тасниф (классификация) тизими асосида патент фондларидаги хужжатларни индекслаш ва тартибга солиш, маълумотлар базасидаги ахборотларни қидириш ва ҳ.к.лар амалга оширилади.

ХПТ нинг асосий схемаси 1954 йилда яратилган. 1966 йилда ХПК ни ишлаб чиқиш кичик гуруҳчалар даражасида тугалланди ва у 1968 йилда кучга кирди.

ХПТ ўз таркибий тузилиши бўйича иерархик деб аталадиган таснифларга тегишлидир. У буюм-мавзу рукни таксимотининг умумий-ликдан хусусийликка тамойили асосида ташкил этилган кўп босқичли тизимидир. Ихтиролар ХПТга кўра иккита тамойил асосида таснифланади:

- буюм-мавзу (тармоқ) бўйича;

- функцияси (бажариладиган функцияларнинг айнан ўхшашлиги

принципи) бўйича.

ХПТ бўйича асосий нашр Синфлар кўрсатгичи бўлиб, у лотин алифбосининг бош харфлари билан белгиланадиган 8 та бўлим (таснифланадиган соҳалар)дан таркиб топади:

А-инсон ҳаётий эҳтиёжларини қондириш;

В-турли технологик жараёнлар;

С-кимё ва металлургия;

D-тўқимачилик ва қоғоз;

E-қурилиш;

F-тадбиқий механика, ёритиш ва иситиш, двигателлар, насослар, қурол;

G-техник физика;

H-электр ҳодисалари.

ХПТ нинг ҳар бир бўлими синфларга бўлинади. Синфлар симболи сифатида бўлим индекси ва иккита рақам бирикмасидан фойдаланилади. Ҳар бир синф ўз номига эга. Масалан, А-“Инсон ҳаёт эҳтиёжларини қондириш” бўлими қуйидаги синфларни ўз ичига олади:

“А01-қишлоқ хўжалиги” ;

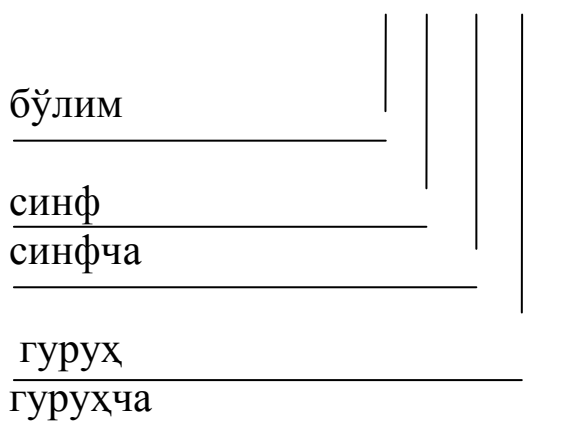
“А61-медицина” ва ҳ.к,лар.

Синфлар синфчаларга бўлинади, синфчалар симболи сифатида бўлимни билдирадиган лотин харфидан, синфни билдирадиган икки қийматли сондан ва синфчаларни билдирадиган лотин харфидан фойдаланилади. Масалан, “А01-қишлоқ хўжалиги” синфи, “А01 D- ҳосилни йиғиш, ўриш”.

Синфчалар гуруҳларни ўз ичига олади. Гуруҳлар символига бўлим, синф, синфчаларнинг индексларидан ташқари битта, иккита ёки учта рақамдан иборат рақамли ифода киради, ундан сўнг қия ётиқ чизик ва иккита нол келади. Масалан, А01D46/00- дарахтларни ёки буталарни силкитиш учун қурилма.

ХПТ нинг ҳар бир ёки бир неча гуруҳларни ўз ичига олиши мумкин.

Масалан: А01D46/00-ХПК рукни (рубрикаси)

Муайян гуруҳчанинг индекси ва ахамиятини очадиган матн *XIII нинг рукни (рубрикаси)* деб аталади. Рукн тушунчаларнинг қуйидаги тоифаларни ифодалайди:

-ҳимояланадиган объектларнинг турларига мувофиқ маҳсулотлар ва жараёнлар, яъни қурилма, усул, модда;

-фаолият соҳасининг белгиси.

ХПТ дан фойдаланишни осонлаштириш учун синфлар кўрсатгичига ХПТ га киришнинг батафсил йўриқномаси илова қилинади.

ХПТ қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади: алифболи предмет кўрсатгичи (АПК), калит атамаларнинг кўрсатгичи, тескари ҳаволаларнинг кўрсатгичи, ХПТ турли таҳрирларнинг мувофиқлик коэффиценти.

ХПТ йўриқномасига кўра ихтироларни индекслашнинг қуйидаги асосий қоидалари қўлланилади:

- 1.Энг аввало, ихтиронинг техник моҳиятини тўғри аниқлаш керак.
- 2.Шундан сўнг ихтиро предмети тегишли қурилмаларнинг синфлари (синфчалари) бўйича индексланади.
- 3.Агар талаб этилган синфлар мавжуд бўлмаса, предмет қўлланилиш

бўйича индексланади.

- 4.Агар қўлланилиш бўйича синф бўлмаса, ихтиро предмети охириги маҳсулотни олиш учун восита сифатида қаралиши ва охириги маҳсулот синфи бўйича индексланиши мумкин.

Ихтиро бирор маҳсулотдан фойдаланиш (унга ишлов бериш) воситаси сифатида қаралиши ва бу маҳсулотнинг синфи бўйича индексланиши мумкин.

Агар тегишли рукнлар топилмаган бўлса, ихтиро охириги маҳсулотни рўёбга чиқариш усули ёки олиш учун бошланғич маҳсулот сифатида қаралиши мумкин. Мос равишда, ихтиро ушбу маҳсулот ёки маҳсулот синфи бўйича таснифланади.

Ихтиро охириги маҳсулот сифатида намоён бўлиши, демак олиш усули бўйича индексланиши мумкин.

ИХТИРОНИ ЧЕТ ЭЛЛАРДА ПАТЕНТЛАШ ҚОИДАЛАРИ ВА ТАРТИБИ

8.1. Машғулотнинг мақсади

Ихтирони чет элларда патентлаш қоидалари ва процедураларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

8.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- чет элларда патентлаш қоидалари ва Париж конвенцияси процедураларига оид назарий маълумотларни (8.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 8.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрга-нинг.

- 8.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

8.3. Назорат саволлари:

1. Чет элларда патентлаш қайси мақсадларда амалга оширилади ?
2. Чет элларда ихтироларни ҳимоя қилишни ташкил этишда қандай умумэътироф этилган ёндошувлардан фойдаланилади?
3. Ҳар қандай мамлакатда патентлаш жараёни қандай расмий талабларга бўйсинади ва ўз ичига қандай иш турларини олади ?
4. Чет элларга маҳсулот экспорт қилувчи талабнома берувчининг стратегик манфаатларидан келиб чиқиб патентлаш тактикасининг қандай турларини қўллаш лозим ?
5. Патентлаш тактикасини танлашга боғлиқ равишда чет элда патентлашнинг қандай процедураларини қўллаш лозим ?

8.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Амалий машғулот чоғида чет элларда патентлаш қоидалари ва Париж конвенцияси процедуралари ўрганилди.

8.5. Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида” ги Қонуни (06.05.1994й,) Ушбу Қонуннинг янги таҳрири ЎзР 29.08 2007 й. 397-11 сон Қонунига

мувофиқ тасдиқланган ва унга 26.12.2011 й. сўнгги ўзгартиришлар киритилган.

2.ДжумаходжаевА.З. Патентоведение. Учебник для вузов. Ташкент, Изд-во «Мехнат», 2001г.- 352 с.

3.Патентоведение: Учебное пособие / К. Шакамолдов; Ташкентский государственный технический университет, Ташкент, 2001г.- 175с.

8.6. Назарий маълумотлар

Чет элларда патентлаш қуйидаги мақсадларда амалга оширилади:

1. Товарлар ва технологияларнинг экспортини ҳимоялаш учун.

Экспорт мамлакатада патентлаш экспорт қилувчи фирма учун ушбу бозорни ўз товарлари учун мустаҳкамлашни таъминлайди. Агар патент олинса, ушбу экспорт қилувчи учун тегишли маҳсулотларни бошқа мамлакатга тўсиқсиз киритиш таъминланади, рақобатчилар учун эса бу бозор ёпиқ бўлади. Учта ташкил этувчи: ички моҳияти (ихтиро учун патент), ташқи кўриниши ёки дизайни (саноат намунаси учун патент), шунингдек, савдо имиджи (рўйхатга олинган товар белгиси) билан ҳимояланган товар энг муваффақиятли экспорт қилиниши мумкин.

2.Лицензияларни бошқа фирмаларга сотиш учун.

Бу мақсадда патентлаш агар фирма экспортга товарларини ишлабчиқариш учун ўз ишлабчиқариш ресурсларига эга бўлмаса, ихтиро эса,

юқори тижорий аҳамиятга эга бўлса ва лицензиядан фойдаланиш учун сотиб олишга тайёр чет эл фирмалари томонидан талаб бўлиши мумкин бўлса, амалга оширилади.

Ихтироларни чет элда ҳимоя қилишни ташкил этишда икки хил умумэтироф этилган ёндошув мавжуд:

- ихтироларни патент билан ҳимоялаш;
- уларни тижорий сир, “ноу-хау” сифатида сақлаш.

Талабнома эгаси томонидан патент учун талабнома тайёрлаш чоғида ихтиронинг қайси қисмини патентлаш ва қайси қисмини тижорий сир сифатида сақлашни танлашнинг оқилона ечимига риоя этилиши керак.

Ҳар қандай мамлакатда патентлаш жараёни муайян расмий талабларга бўйсинади ва ўз ичига қуйидаги иш турларини олади: .

1.Энг аввало, патент (ёки дастлаки патент) олиш учун талабнома бериш керак. Бу миллий хавфсизлик талаблари билан боғлиқ. Чет

элда патентлашни ушбу талабномани беришдан уч ой кейин бошлаш мумкин ва бунга ҳеч қандай махсус рухсатнома талаб этилмайди.

2. Патент олиш бўйича талабнома бериш ва уни кучда сақлаш бўйича барча ишларни фақат ушбу мамлакатларнинг Патентлаш бўйича расмий вакиллари орқали олиб бориш мумкин (Россиядан ташқари).

3. Талабнома материалларини талабнома бериладиган мамлакат тилига таржима қилиш ва талабнома хужжатларини ушбу мамлакат миллий Патент идорасининг талабларига мувофиқ тайёрлаш. Таржимани ва хужжатларни тайёрлашни одатда патентлаш бўйича ишончли вакилларнинг ўзлари бажарадилар.

4. Патентлаш бўйича ишончли вакиллар талаб этилган хужжатлар тайёрланганидан кейин (талабнома берувчининг ишончномаси бўйича) илтимосномани тегишли мамлакат Патент идорасига топширишни амалга оширадилар.

Маҳсулот экспорт қилувчи талабнома берувчининг стратегик манфаатларидан келиб чиқиб, патентлаш тактикасини қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

1. Танлов бўйича патентлаш. Бу турдаги патентлаш баъзи мамлакатларда, агар маҳсулот экспорти (ёки лицензия сотуви) муайян бир неча мамлакатларга режалаштирилган бўлса, масалан, агар маҳсулот юқори технологияли ускана бўлган ҳолда қўлланилади.

2. Минтақавий патентлаш, яъни ихтиро ягона сотув бозори бўлган бутун бир географик минтақада патентланади.

3. Халқаро кўламда патентлаш. Мамлакатларнинг сони одатда бешта ва ундан кўп бўлади. Бу ҳолда одатда кенг истеъмол моллари (ювиш учун ишлатиладиган порошоклар, турмушда ишлатиладиган электротехника)га тегишли ихтиролар патентланади.

Патентлаш тактикасини танлашга боғлиқ равишда чет элларда патентлашнинг қуйидаги процедураларини қўллаш лозим:

1. Танлов бўйича патентлашда саноат мулкани ҳимоя қилиш бўйича Париж конференциясида кўзда тутилган анъанавий процедурадан энг кўп фойдаланилади. Саноат мулкани ҳимоя қилиш бўйича Париж конференцияси процедураларидан фойдаланиш чекланган сондаги мамлакатларда патентлаш учун энг мақбул процедура ҳисобланади.

2. Минтақавий патентлаш чоғида талабномани тегишли минтақавий битим аъзолари бўлган бир неча мамлакатда амалда бўладиган минтақавий патентни олиш мақсадида минтақавий патент идорасига бериш мақсадга мувофиқ. Европа Патент идораси (ЕПИ), Евроосиё Патент идораси (ЕОПИ), Африка интеллектуал мулк ташкилоти

(АИМТ) ва Инглиз тилли Африка учун саноат мулки ташкилоти (ИТАСМТ) шундай идоралардан ҳисобланади.

3.Халқаро кўламда патентлаш чоғида Патент кооперацияси тўғрисидаги Шартнома (ПКШ) процедураларидан фойдаланиш мақсадга энг мувофиқ ҳисобланади.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ҚОИДАЛАРИ ВА ТАРТИБИ

9.1. Машғулотнинг мақсади

Сертификатлаштириш қоидалари ва тартибини ўрганиш ва ўзлаштириш

9.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

-сертификатлаштириш қоидалари ва тартибига оид назарий маълумот-ларни (9.6 банд материалларини) ўрганинг;

-9.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 9.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

9.3. Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасида маҳсулотни сертификатлаштириш қайси қоидалар асосида ўтказилади?
2. Маҳсулотни ва хизматларни сертификатлаштиришнинг қандай турлари мавжуд?
3. Сертификатларни бериш бўйича барча ишларни бажаришни молиявий жиҳатдан таъминлаш қандай маблағлар ҳисобига амалга оширилади ?
4. Маҳсулотни ва хизматларни сертификатлаштиришни ўтказиш тартиби нималарни ўз ичига олади ?
5. Сертификатлаштириш органи талабнома берувчиларга қандай ахборотни тақдим этади ?
6. Аккредитлаш учун талабномани расмийлаштириш маҳаллий ва импорт қилинадиган маҳсулотлар учун қай тарзда амалга оширилади ?
7. Маҳсулотни сертификатлаштириш схемаси қай тарзда танланади ?
8. Сертификатлаштириш бўйича синовлар қаерда ўтказилади ?
9. Сертификатлаштириш бўйича синовларнинг объективлиги учун жавобгарлик кимларга юкланади ?
10. Сертификатлаштириш бўйича таҳлил муддати неча кундан ошмаслиги керак.

9.4. Амалий машғулотга яқун ясаш

Амалий машғулот чоғида сертификатлаштириш қоидалари ва тартибини ўрганилди.

9.5. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг ”Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, 28.12.1993й.

2. Ўзбекистон Республикасининг ”Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 26.04.1996й.

3. Ўзбекистон Республикасининг ”Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни, 30.08.1997й.

9.6. Назарий маълумотлар

Сертификатлаштириш учун Адлия вазирлиги томонидан 18.03.2005 йил 1458- сон билан рўйхатга олинган маҳсулотни сертификатлаштириш Қоидалари белгиланган. Бу қоидалар мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаштириш чоғида қўлланилади ва ўзбек ҳамда чет эллардаги ишлабчиқаришнинг барча сертификатлаштириш объектлари учун тааллуқлидир.

Ўзбек сертификатларини ва мувофиқлик белгиларини чет элларда тан олиниши учун ИСО/ХЭК ларнинг раҳбарий хужжати ва бошқа хужжатларда баён этилган амалдаги халқаро норма ва қоидаларга мувофиқ қоидалар тузилган.

Сертификатларни бериш бўйича барча ишларни бажариш - талабномаларни кўриб чиқиш, ишлабчиқаришни текшириш, синов ва инспекция текшируви, хужжатларни рўйхатга олиш учун талабнома берувчи белгиланган тартибда тўловга тортилади. Сертификатлаштиришни ўтказиш тартиби сертификатлаштиришнинг мажмуий процедураси (схемаси)ни ташкил этувчи амаллар кетма-кетлигини белгилайди.

Сертификатлаштириш органи талабнома берувчиларга уларнинг талаблари бўйича қуйидаги ахборотни тақдим этади:

- мажбурий сертификатлаштирилиши (МС) керак бўлган маҳсулот тур-ларининг рўйхати;

- турдош маҳсулотларни сертификатлаштириш қоидалари;

- сертификатлаштириш бўйича хизматларнинг прејскуранти ва тариф-лари;

- танишиш учун аккредитлаш аттестати.

Аккредитлаш учун талабномани расмийлаштириш қуйидаги тарзда амалга оширилади. Сертификатлаштиришни ўтказиш учун ватандош ёки чет элли талабнома берувчи турдош маҳсулотни сертификатлаштириш бўйича органга талабнома жўнатади. Талабнома билан биргаликда қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- ишлаб чиқариладиган маҳсулотга тегишли норматив ҳужжат (НХ)нинг нусхаси;

- маҳсулот маркировкасининг намунаси (маҳсулот ҳақидаги ахборот);

- гигиеник сертификат нусхаси (давлат санитар назорати органи лабораториясида синов натижаларини ва НХ да белгиланган бошқа талаблар ҳақидаги ахборотларни ўз ичига олган бундай ҳужжат мавжуд бўлган ҳолда).

Импорт қилинадиган маҳсулотни сертификатлаштириш чоғида юқорида кўрсатилган ҳужжатлардан ташқари талабнома берувчи томонидан маҳсулотга Ўзбекистон бож ҳудудига кирилганлик ҳақидаги товарга тегишли ҳужжатнинг нусхаси тақдим этилади.

Сертификатлаштириш бўйича орган талабномани кўриб чиқади, тақдим этилган ҳужжатларни таҳлил этади ва уни олгандан сўнг 2 кундан кеч қолмасдан талабномачига сертификатлаштиришнинг барча асосий шартларини ўз ичига олган, сертификатлаштириш схемасини ва мувофиқлик сертификатини бериш учун зарур бўлган норматив ҳужжатлар кўрсатилган қарорни хабар қилади. Шунингдек аккредитланган синов лабораторияси ва сифат тизими ёки ишлаб чиқаришни сертификатлаштириш ким томонидан ўтказилиши кўрсатилади. Сертификатлаштиришни ўтказиш муддати маҳсулот учун норматив ҳужжатда белгиланган муддатларга боғлиқ бўлади, бироқ бир ойдан кўп бўлмаслиги керак.

Сертификатлаштириш схемасини талабнома берувчининг таклифлари, маҳсулотларни етиштириб бериш ҳажми ва муддатлари, синов усуллари, ишлаб чиқаришнинг хусусиятларини, шунингдек, ушбу маҳсулотнинг истеъмолчилар учун потенциал хавфини ҳисобга олган ҳолда танланади,

Сертификатлаштиришни амалга оширишда муайян маҳсулот учун норматив ҳужжатлардан, қонунчилик актларидан, техник

регламентлардан, синовларни ўтказишга оид стандартлардан ва бошқалардан фойдаланилади.

Экспортланадиган маҳсулот халқаро стандартлар билан уйғунлаш-тирилган стандартлар бўйича ёки импорт қилувчи мамлакатлар норматив ҳужжатлари бўйича сертификатлаштирилади.

Намуналарни идентификациялаш, танлаш ва пломбалашни сертификатлаштириш бўйича орган синов жойига намуналарни етказиб беришни таъминловчи талабнома берувчининг иштирокида амалга оширади. Намуналарни танлаб олиш бўйича икки нусхада акт тузилади ва уларнинг

биттаси талабнома берувчига топширилади.

Импорт намуналари (пробалари)ни танлаб олиш божхона инспектори ва товар эгасининг рухсати билан сертификатлаштириш органлари томонидан ўтказилади. Намуналарни танлаб олиш аклари уч нусхада тузилади, улардан битта нусхаси божхона органига топширилади.

Сертификатлаштириш бўйича синовлар синов лабораторияларида ўтказилади. Талабнома берувчи маҳсулотни ишлаб чиқиш чоғидаги синов баённомаларини (уларнинг амалда бўлиш муддатларини ҳисобга олган ҳолда) тақдим этиши мумкин. Талабнома берувчи ўз маҳсулотини синаш вақтида иштирок этиш ҳуқуқига эга. Синовлар баённомалари ваколатли мутахассислар томонидан имзоланади ва лаборатория раҳбари томонидан тасдиқланади. Синовларнинг объективлиги учун жавобгарлик синов лабораторияси билан бирга уларни ўтказиш бўйича топшириқ берган сертификатлаштириш органига юкланади. Синовлар баённомалари талабнома берувчига ва сертификатлаштириш бўйича органга тақдим этилади. Синовлар салбий натижа берганида талабнома берувчига сабабларни кўрсатган ҳолда сертификат беришни бекор қилиш тўғрисидаги хулоса берилади.

Сертификатлаштириладиган маҳсулотни ишлаб чиқариш ҳолатини баҳолаш турдош маҳсулотларни сертификатлаштиришни ўтказиш тартиби билан белгиланади. Таҳлил ўтказиш (обследование) муддати 10 кундан ошмаслиги керак. Баҳолаш натижалари бўйича сертификат бериш ҳақидаги қарор қабул қилишда ҳисобга олинандиган таҳлил акти тузилади.

10- амалий машғулот

МАҲСУЛОТНИНГ МУВОФИҚЛИГИНИ БАҲОЛАШ ВА ТАСДИҚЛАШ УЧУН СИНОВЛАР

10.1. Машғулотнинг мақсади

Мувофиқликни баҳолаш ва тасдиқлаш учун синов босқичларининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

10.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- мувофиқликни баҳолаш ва тасдиқлаш учун синов босқичларининг ўзига хос хусусиятларига оид назарий маълумотларни (10.6 банд материалларини) ўрганинг;

- 10.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.

- 10.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

10.3. Назорат саволлари:

1. Сертификатлаштириш бўйича синовларни ўтказиш учун синов лабораторияси қандай ҳуқуққа ва ҳужжатларга эга бўлиши керак ?

2. Сертификатлаштириш бўйича синовлар қандай босқичларда ўтказилади ?

3. Синов ўтказиш учун талабномани таҳлил этиш босқичини тавсифланг.

4. Синов дастурини ишлаб чиқиш босқичини тавсифланг.

5. Синов воситаларини созлаш босқичини тавсифланг.

6. Синовлар қандай дастур асосида ўтказилади ?

7. Намуналарни синовдан кейин тадқиқ этиш босқичини тавсифланг.

8. Синов маълумотларига ишлов бериш босқичини тавсифланг.

9. Синов баённомасини тайёрлаш ва расмийлаштириш босқичини тавсифланг.

10.4. Амалий машғулотга яқун яшаш

Амалий машғулот чоғида мувофиқликни баҳолаш ва тасдиқлаш учун синов босқичларининг ўзига хос хусусиятлари ўрганилди.

10.5. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Ўзбекистон Республикасининг ”Маҳсулот ва хизматларни сертифици-катлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, 28.12.1993й.

2.Ўзбекистон Республикасининг ”Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 26.04.1996й.

3.Ўзбекистон Республикасининг ”Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни, 30.08.1997й.

10.6. Назарий маълумотлар

Сертификатлаштириш бўйича синовларни ўтказиш учун синов лабораторияси синов ўтказиш ҳуқуқи бўйича аккредитланган бўлиши, аккредитлаш бўйича аттестатга ва синов лабораториясида ўтказиладиган синов турларининг рўйхати (аккредитлаш соҳаси)га эга бўлиши керак.

Агар лаборатория фақат техник компетентлик бўйича аккредитланган бўлса, сертификатлаштириш синовини ўтказиш чоғида сертификатлаштириш органининг вакили иштирок этиши керак. Аккредитланмаган синов лабораториясида ўтказилган синовлар ҳақиқий деб тан олинмайди. Аниқлик нормалари маҳсулот учун норматив ҳужжатларда белгиланади.

Синов ўтказишнинг асосий босқичлари:

1)синов ўтказиш учун талабномани таҳлил этиш.

Бу босқичда тақдим этилган маҳсулотнинг синов лабораторияси аккредитлаш соҳасига мувофиқлиги, шунингдек синов воситалари ва ёрдамчи усканаларнинг тайёрлиги, синов усканалари учун аттестатларнинг амалда бўлиш муддати, ўлчаш воситаларининг қўллаш учун яроқлилигини тасдиқловчи амалда бўлган ҳужжатларнинг ёки клейм оттискларининг мавжудлиги ва уларнинг амалда бўлиш муддатлари текширилади. Малакали персоналнинг мавжудлиги ва синовларни белгиланган муддатларда ўтказиш имконияти текширилади;

2) синов дастурини ишлаб чиқиш.

Намунавий синовлар дастури маҳсулот ишлаб чиқарувчиси томонидан ишлаб чиқилади. Ишлаб чиқариш йўлга қўйилган ишлаб чиқаришда синовлар дастури буюртмачи ёки сертификатлаштириш бўйича органнинг таклифлари асосида ишлаб чиқилади. Дастурда синовларнинг ҳажми, жойи, тури ва шароитлари, ҳисобат тартиби ва ҳ.к. лар белгиланади. Дастурда синалаётган маҳсулотнинг аниқ ва

тўлиқ номи, шунингдек у қайси норматив ҳужжат бўйича синалаётгани, синовлар жойи ва тури, синов лабораториясининг манзили ва статуси келтирилган бўлиши керак. Синовлар ҳажми мувофиқликни текшириш чоғида текшириладиган маҳсулот (унинг хавфсизлиги)га қўйилган мажбурий талаблардан келиб чиққан ҳолда белгиланиши керак;

3) синов воситаларини созлаш.

Созлашдан олдин бу воситаларнинг эксплуатацион ҳужжатларига мувофиқ уларнинг техник ҳолати ва ишга лаёқатлилигини текшириш ўтказилади. Синов воситаларини созлаш таъсирларнинг норматив қийматларини белгилашни, уларнинг барқарорлиги ва сезгирлигини, ишчи режимга чиқишининг тўғрилигини ва ўлчаш воситалари кўрсатишларининг мувофиқлигини текширишни ўз ичига олади;

4) синовлар тасдиқланган синов дастурига тўлиқ мувофиқ тарзда ўтказилиши керак.

Маҳсулот, шунингдек сертификатланадиган маҳсулот учун норматив ҳужжат синовга тайёрланган бўлиши керак. Синалаётган маҳсулот характеристикаларининг сон қийматлари синов журналида қайд этилиши керак. Синалаётган маҳсулот хоссаларининг характеристикалари қайд этилади. Маълумотлар улар олинган шаклда ва кетма-кетликда ёзиб қўйилади. Яхлитлаштириш (округление) ва айрим қийматларнинг чиқариб ташлашга йўл қўйилмайди, нуқсонлар қайд этилади;

5) Намуналарни синовдан кейин тадқиқ этиш намуналарнинг синовгача ва ундан кейинги ташқи кўриниши ва ишга лаёқатлилигини қиёслаш мақсадида ўтказилади ва ўзгаришлар (агар улар мавжуд бўлса) қайд этилади;

6) Синов маълумотларига ишлов беришни маҳсулот ва уни синаш методлари учун амалда бўлган норматив ҳужжат бўйича ўтказилади;

7) Синов баённомасини тайёрлаш ва расмийлаштириш.

Баённомада синов ишлов беришдан кейин олинган синов маълумотлари, натижалари, маҳсулот характеристикалари қийматлари кўринишида акс этдирилиши керак, тартиб номери ва санаси кўрсатилиши керак, ҳар бир варақ бети рақамлаштирилиши керак. Синов натижалари аниқ, равшан, тўлиқ ва икки хил тушунилмайдиган қилиб тақдим этилади. Синов баённомаси фақат синалаётган маҳсулотга тааллуқли олинган натижаларни тасдиқловчи ахборотни ўз ичига олиши керак. Баённома тўрт нусхада

расмийлаштирилади, улардан биттадан иш дафтарида ва архивда қолдирилади, иккитаси маҳсулотга буюртма берувчига жўнатилади. Синов баённомасига уни расмийлаштирилганидан кейин тузатишлар ва тўлдиришлар киритиш фақат қўшимча хужжат орқали рухсат этилади.

10- амалий машғулот

МАҲСУЛОТНИНГ МУВОФИҚЛИГИНИ БАҲОЛАШ ВА ТАСДИҚЛАШ УЧУН СИНОВЛАР

10.1. Машғулотнинг мақсади

Мувофиқликни баҳолаш ва тасдиқлаш учун синов босқичларининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

10.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- мувофиқликни баҳолаш ва тасдиқлаш учун синов босқичларининг ўзига хос хусусиятларига оид назарий маълумотларни (10.3 банд материалларини) ўрганинг;
- қуйида келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.
- қуйидаги бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг;
- амалий машғулот натижалари бўйича хулоса чиқаринг.

10.3. Назарий маълумотлар

Сертификатлаштириш бўйича синовларни ўтказиш учун синов лабораторияси синов ўтказиш ҳуқуқи бўйича аккредитланган бўлиши, аккредитлаш бўйича аттестатга ва синов лабораториясида ўтказиладиган синов турларининг рўйхати (аккредитлаш соҳаси)га эга бўлиши керак.

Агар лаборатория фақат техник компетентлик бўйича аккредитланган бўлса, сертификатлаштириш синовини ўтказиш чоғида сертификатлаштириш органининг вакили иштирок этиши керак. Аккредитланмаган синов лабораториясида ўтказилган синовлар ҳақиқий деб тан олинмайди. Аниқлик нормалари маҳсулот учун норматив ҳужжатларда белгиланади.

Синов ўтказишнинг асосий босқичлари:

1) синов ўтказиш учун талабномани таҳлил этиш.

Бу босқичда синов лабораторияси тоонидан тақдим этилган маҳсулотнинг аккредитлаш соҳасига мувофиқлиги, шунингдек синов воситалари ва ёрдамчи усканаларнинг тайёрлиги, синов усканалари учун аттестатларнинг амалда бўлиш муддати, ўлчаш воситаларининг

қўллаш учун яроқлилигини тасдиқловчи хужжатларнинг ёки клейм оттискларининг мавжудлиги ва уларнинг амалда бўлиш муддатлари текширилади. Малакали персоналнинг мавжудлиги ва синовларни белгиланган муддатларда ўтказиш имконияти текширилади;

2) синов дастурини ишлаб чиқиш.

Намунавий синовлар дастури маҳсулот ишлаб чиқарувчиси томонидан ишлаб чиқилади. Ушбу синовлар дастури буюртмачи ёки сертификатлаштириш бўйича органнинг таклифлари асосида ишлаб чиқилади. Дастурда синовларнинг ҳажми, жойи, тури ва шароитлари, ҳисобат тартиби ва ҳ.к. лар белгиланади. Унда синалаётган маҳсулотнинг аниқ ва тўлиқ номи, шунингдек у қайси норматив хужжат бўйича синалаётгани, синовлар жойи ва тури, синов лабораториясининг манзили ва статуси келтирилган бўлиши керак. Синовлар ҳажми мувофиқликни текшириш чоғида текшириладиган маҳсулот (унинг хавфсизлиги)га қўйилган мажбурий талаблардан келиб чиққан ҳолда белгиланиши керак;

3) синов воситаларини созлаш.

Созлашдан олдин бу воситаларнинг эксплуатацион хужжатларига мувофиқ уларнинг техник ҳолати ва ишга лаёқатлилигини текшириш ўтказилади. Синов воситаларини созлаш таъсирларнинг норматив қийматларини белгилашни, уларнинг барқарорлиги ва сезгирлигини, ишчи режимга чиқишининг тўғрилигини ва ўлчаш воситалари кўрсатишларининг мувофиқлигини текширишни ўз ичига олади;

4) синовлар тасдиқланган синов дастурига тўлиқ мувофиқ тарзда ўтказилиши керак.

Маҳсулот, шунингдек сертификатланадиган маҳсулот учун норматив хужжат синовга тайёрланган бўлиши керак. Синалаётган маҳсулот характеристикаларининг сон қийматлари синов журналида қайд этилиши керак. Маълумотлар улар олинган шаклда ва кетма-кетликда ёзиб қўйилади. Яхлитлаштириш ва айрим қийматларнинг чиқариб ташланишига йўл қўйилмайди, нуқсонлар қайд этилади;

5) Намуналарни синовдан кейин тадқиқ этиш намуналарнинг синовгача ва ундан кейинги ташқи кўриниши ва ишга лаёқатлилигини қиёслаш мақсадида ўтказилади ва ўзгаришлар (агар улар мавжуд бўлса) қайд этилади;

б) Синов маълумотларига ишлов беришни маҳсулот ва уни синаш методлари учун амалда бўлган норматив хужжат бўйича ўтказилади;

7) Синов баённомасини тайёрлаш ва расмийлаштириш.

Баённомада синов ишлов беришдан кейин олинган синов маълумотлари ва натижалари, маҳсулот характеристикалари қийматлари кўринишида акс этдирилиши керак, тартиб номери ва санаси кўрсатилиши керак, ҳар бир варақ бети рақамлаштирилиши керак. Синов натижалари аниқ, равшан, тўлиқ ва икки хил тушунилмайдиган қилиб тақдим этилади. Синов баённомаси фақат синалаётган маҳсулотга тааллуқли олинган натижаларни тасдиқловчи ахборотни ўз ичига олиши керак. Баённома тўрт нусхада расмийлаштирилади, улардан биттадан иш дафтарида ва архивда қолдирилади, икkitаси маҳсулотга буюртма берувчига жўнатилади. Синов баённомасига уни расмийлаштирилганидан кейин тузатишлар ва тўлдиришлар киритиш фақат қўшимча хужжат орқали рухсат этилади.

Назорат саволлари:

1. Сертификатлаштириш бўйича синовларни ўтказиш учун синов лабораторияси қандай ҳуқуққа ва хужжатларга эга бўлиши керак ?
2. Сертификатлаштириш бўйича синовлар қандай босқичларда ўтказилади ?
3. Синов ўтказиш учун талабномани таҳлил этиш босқичини тавсифланг.
4. Синов дастурини ишлаб чиқиш босқичини тавсифланг.
5. Синов воситаларини сошлаш босқичини тавсифланг.
6. Синовлар қандай дастур асосида ўтказилади ?
7. Намуналарни синовдан кейин тадқиқ этиш босқичини тавсифланг.
8. Синов маълумотларига ишлов бериш босқичини тавсифланг.
9. Синов баённомасини тайёрлаш ва расмийлаштириш босқичини тавсифланг.

Амалий машғулот машғулот натижаларидан хулоса чиқаринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг ”Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида”ги Қонуни, 28.12.1993й.
2. Ўзбекистон Республикасининг ”Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 26.04.1996й.
3. Ўзбекистон Республикасининг ”Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни, 30.08.1997й.

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ СХЕМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ

10.1. Машғулотнинг мақсади

Сертификатлаштириш схемаларини қўллаш усулларини ўрганиш ва ўзлаштириш.

10.2. Топшириқ

Машғулотларга тайёрланиш чоғида:

- сертификатлаштириш схемаларини қўллаш усулларига оид назарий маълумотларни (10.6 банд материалларини) ўрганинг;
- 10.5 бандда келтирилган адабиётларнинг тегишли бўлимларини ўрганинг.
- 10.3 бандда келтирилган назорат саволларига ёзма кўринишда жавоб беринг.

10.3. Назорат саволлари:

1. Сертификатлаштириш бўйича 1-схемани тавсифланг.
2. Сертификатлаштириш бўйича 2-схемани тавсифланг.
3. Сертификатлаштириш бўйича 3-схемани тавсифланг.
4. Сертификатлаштириш бўйича 4-схемани тавсифланг.
5. Сертификатлаштириш бўйича 5-схемани тавсифланг.
6. Сертификатлаштириш бўйича 6-схемани тавсифланг.
7. Сертификатлаштириш бўйича 7-схемани тавсифланг.
8. Сертификатлаштириш бўйича 8-схемани тавсифланг.
9. Сертификатлаштириш бўйича 9-схемани тавсифланг.
10. Мувофиқликни декларация қилишни тасдиқлаш қай тарзда амалга оширилади ?
11. Махсулотни декларация қилиш учун уни етказувчи аккредитланган органга тақдим этадиган талабномага қандай ҳужжатларни илова қилади ?
12. Сертификатлаштириш бўйича орган қайси ҳолда ва қайси муддатда декларацияни тегишли рўйхатга киритади ва белгиланган тартибда мувофиқлик сертификати беради ?
13. Сертификатлаштириш бўйича орган қайси ҳолда декларацияни рўйхатга олиш ҳақидаги талабномага рад жавобини беради ?

10.5. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг "Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида"ги Қонуни, 28.12.1993й.

2. Ўзбекистон Республикасининг "Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни, 26.04.1996й.

3. Ўзбекистон Республикасининг "Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида"ги Қонуни, 30.08.1997й.

10.6. Назарий маълумотлар

Ўзбекистоннинг миллий сертификатлаштириш тизими (Ўз МСТ) да тавсия этиладиган сертификатлаштириш схемалари аниқланган.

1 - схема намунавий маҳсулотни сертификатлаштиришда қўлланилади ва аккредитланган синов лабораториясида мажбурий кўрсаткичлар бўйича, биринчи навбатда хавфсизлик бўйича, шунингдек маҳсулот учун аниқ норматив ҳужжат бўлмаган ҳолда синов ўтказишни кўзда тутди.

2 - схема маҳсулотни аккредитланган синов лабораториясида мажбурий кўрсаткичларни текшириш ва шундан кейин савдо соҳасидан (истеъмолчидан) олинган намуналарни синовдан ўтказиш йўли билан маҳсулотнинг инспекция текширувини ўтказишни кўзда тутди.

3 - схема ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни сертификатлаштириш чоғида қўлланилади ва аккредитланган синов лабораториясида мажбурий кўрсаткичларни текшириш ва ишлаб чиқаришни ўрганиш учун маҳсулотни синовдан ўтказишни кўзда тутди. Схема корхонада тайёрловчидан олинган маҳсулотни синовдан ўтказган ҳолда инспекция текшируви ўтказишни кўзда тутди.

4 - схема ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни сертификатлаштириш чоғида қўлланилади ва аккредитланган синов лабораториясида мажбурий кўрсаткичларни текшириш ва ишлаб чиқаришни ўрганишни кўзд тутди. Маҳсулотнинг ҳам савдо соҳасидан (истеъмолчидан), ҳам ишлабчиқаришдан олинган намуналарини инспекция текширувидан ўтказилади.

5 - схема ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни сертификатлаштириш чоғида аккредитланган синов лабораториясида

мажбурий кўрсаткичларни текшириш, ишлаб чиқаришни ўрганиш ёки сифат тизимини баҳолаш учун қўлланилади.

6 - схема сифат тизимини сертификатлаштириш чоғида қўлланилади ва уни баҳолаш ва шундан сўнг инспекция текширувини ўтказишни кўзда тутди.

7- схема маҳсулот партиясини сертификатлаштириш чоғида қўлланилади ва шу партиядан олинган намуналарни синовдан ўтказишни кўзда тутди.

8- схема ҳар бир алоҳида олинган маҳсулотни сертификатлаштириш чоғида қўлланилади.

9-схема маҳсулотнинг унинг хавфсизлиги талабларига мувофиқлигини декларация (эълон) қилишни кўзда тутди. Схема маҳсулот маҳсулот етказувчининг декларациясида белгиланган талабларга мувофиқлигининг исботи сифатида унинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи хужжатларга мувофиқлигидан фойдаланишга асосланган.

Мувофиқликни декларация қилишни тасдиқлаш қуйидаги тарзда амалга оширилади. Маҳсулотнинг унинг хавфсизлиги талабларига мувофиқлиги декларацияси маҳсулот тайёрловчи томонидан керак бўлганида учинчи томонни жалб қилган ҳолда олинган маҳсулот синовлари ва ишлабчиқаришни баҳолаш натижаларига асосланиши керак.

Товарни декларация қилиш учун уни етказувчи аккредитланган органга декларацияни рўйхатга олиш (ҳисобга олиш) учун талабнома беради. Бунда қуйидагилар тасдиқловчи хужжатлар вазифасини ўташи мумкин.

- маҳсулотнинг синов баённомаси;
- хом-ашё, материаллар учун синов баённомалари;
- сифат тизими (ишлаб чиқариш) учун сертификат;
- гигиеник сертификат ва норматив хужжатда белгиланган бошқа талаблар ҳақидаги маълумотлар;

Декларация қуйидаги маълумотларни ўз ичига олади:

- декларация тақдим этувчи маҳсулот етказувчининг номи ва манзили;
- маҳсулотнинг номи, тур ёки модел рақами, шунингдек, қўшимча ахборот (партия ёки серия рақами, нав ва ҳ.к.лар);
- ҳаволалар бериладиган норматив хужжатнинг аниқ ва тўлиқ номи;
- маҳсулотнинг чиқарилган санаси, партия ёки сериянинг ҳажми, яроқлилиқ ва транспортга юкланган муддати;

- декларация тақдим этилган сана;
- маҳсулот етказувчи томонидан иш олиб борувчи ваколатли шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми, лавозими ва имзоси;
- сифат тизимининг сертификатлаштирилганлигига ҳавола;
- синов лабораториясининг номи, манзили ва унинг акредитлаганлигига ҳавола.

Сертификатлаштириш бўйича орган тақдим этилган ҳужжатларнинг тўлиқлиги ва ишончилигини текшириб, тақдим этилган ҳужжатларнинг идентификациялашни ўтказди, декларацияланган маҳсулотни идентификациялашни ўтказди ва талабномани кўриб чиқиш чоғида ижобий натижалар олинган ҳолда у берилган санадан беш иш куни давомида декларацияни тегишли рўйхатга киритади ва белгиланган тартибда мувофиқлик сертификати беради.

Номувофиқлик, тақдим этилган ҳужжатларнинг ишончсизлиги аниқланган ҳолда ёки декларацияланган маҳсулотни идентификациялаш натижалари салбий бўлган ҳолда сертификатлиштириш бўйича орган талабнома берувчига декларацияни рўйхатга олиш ва сертификат бериш масаласи бўйича ёзма рад жавоби жўнатади.

Ўз маҳсулотини декларациялаб, талабнома берувчи норматив ҳужжатлар талаблари ўзгарган ҳолда янги декларацияни тақдим этган ҳолда сертификатлаштириш бўйича органни хабардор қилиши керак, маҳсулот етказувчи эса, чиқариладиган маҳсулотнинг норматив ҳужжатнинг барча талабларига мувофиқлигини таъминлашга қаратилган барча чораларни кўришга мажбур.

Маҳсулот етказувчи декларацияланган маҳсулотни мувофиқлик белгиси билан маркировкалаши мумкин. Декларация асосида берилган сертификатнинг амалда бўлиш даврида маҳсулотнинг мувофиқлигини қайтадан баҳолашни амалга ошириш талаб этилмайди. Декларациялаш ҳақидаги қоидада апелляция процедураси кўзда тутилган.

МУНДАРИЖА

КИРИШ

1-амалий машғулот. Патент тадқиқотларининг турлари.....	4
2-амалий машғулот. Патент тадқиқотларини ўтказиш босқичлари.....	8
3-амалий машғулот. Ихтирога патент олиш учун талабнома бериш тартиби. Ихтирога патент олиш учун бериладиган ҳужжатларнинг таркиби	13
4-амалий машғулот. Патент олиш учун талабноманинг “Ихтиро тавсифи” ва “Ихтиро формуласи” ҳужжатларини тузиш	20
5-амалий машғулот. Саноат намунасининг патентга лаёқатлилиқ Шартлари.....	28
6-амалий машғулот. Товар белгисини олиш учун талабнома тузиш ва уни рўйхатдан ўтказиш тартиби	32
7-амалий машғулот. Халқаро патент таснифлагичи (классификатори)	36
8-амалий машғулот. Чет элларда ихтирони патентлаш. Париж конвенцияси процедуралари	40
9-амалий машғулот. Сертификатлаштириш қоидалари ва тартиби	44
10-амалий машғулот. Маҳсулотнинг мувофиқлигини баҳолаш ва тасдиқлаш учун синовлар	48
10-амалий машғулот (давоми) Сертификатлаштириш схемаларини қўллаш.....	55

“Патентшунослик, лицензиялаш ва
сертификатлаштириш” фанидан
амалий машғулотларни бажариш
бўйича услубий қўлланма

Муаллиф - Н.Юнусов - ф.-м.ф.н.,
доцент

Такризчилар: Абдурахмонов Қ.П.,
ф.-м.ф.д., профессор

Берганов И.Р.,
т.ф.н., доцент

Масъул муҳаррир: Исаев Р.И.,
т.ф.н., профессор

Муассих - Исмоилова Д.М.

- сонли буюртма, 4 босма табок
ТАТУ “Алоқачи” нашриёт-матбаа марказида чоп этилди.
Тошкент ш.,Амир Темур кўчаси, 108 уй.